

Алберь Камю

КАЛИГУЛА
(Пьеса)

Наби Жалолиддин таржимаси

ҚАТНАШУВЧИЛАР:

Калигула
Цезония
Геликон
Сципион
Херея
Сенект, қари зодагон

Метелл

Луций

Лепид

Октавий

Девонбеги

Мерейя

Муций

Биринчи соқчи

Иккинчи соқчи

Биринчи хизматчи

Иккинчи хизматчи

Учинчи хизматчи

Муцийнинг хотини

Биринчи шоир

Иккинчи шоир

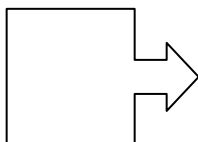
Учинчи шоир

Тўртинчи шоир

Бешинчи шоир

Олтинчи шоир

Еттинчи шоир

Зодагонлар

Биринчи, учинчи, тўртинчи саҳналар Калигуланинг саройида бўлиб ўтади; иккинчиси — Хереянинг уйида.

Биринчи ва қолган саҳналар орасида уч йил ўтади.

БИРИНЧИ САҲНА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Саройнинг хосхонасида зодагонлар тўпланган, улардан бири жуда ҳам қари: улар ошкора асабийлашмоқдалар.

Биринчи зодагон. Ҳеч қандай хабар йўқ.

Қари зодагон. Тонгда ҳам, кечда ҳам.

Иккинчи зодагон. Уч кундирки, ҳеч қандай дарак йўқ.

Қари зодагон. Югурдаклар тинмай бориб-келмоқдалар. Улар бош тебратиб, «ҳеч қандай хабар йўқ», демоқдалар холос.

Иккинчи зодагон. Бошқа қиладиган ишлари йўқдай теварак-атрофни титкилаб чиқишди.

Биринчи зодагон. Дарров хавотирланишнинг нима кераги бор? Кутайлик-чи. Балки қандай кетган бўлса, шундай қайтиб келар.

Қари зодагон. Мен унинг саройдан чиқаётганини кўргандим. Қарашлари бошқача эди.

Биринчи зодагон. Мен ҳам ўша ерда эдим ва ундан нима бўлганини сўрагандим.

Иккинчи зодагон. У нима деди?

Биринчи зодагон. «Ҳеч нарса» — у шу биргинани айтди холос.

Пауза. Пиёз чайнаб, Геликон кириб келади.

Иккинчи зодагон (*аввалгидай асабий*). Жудаям хавотирдаман.

Биринчи зодагон. Эй-й, ёшликда ҳамма ҳам шундай бўлади.

Қари зодагон. Албатта, аста-секин ўтиб кетади.

Иккинчи зодагон. Шундай деб ўйлайсизми?

Биринчи зодагон. У унутади, деб умид қиламиз.

Қари зодагон. Турган гап. Бирини йўқотса, ўнтасини топади.

Геликон. Ҳаммасига муҳаббат сабаб эканини қаёқдан била қолдинглар?

Биринчи зодагон. Бўлмаса, не сабаб?

Геликон. Эҳтимол жигари оғриб қолгандир. Ёки шунчаки ҳар куни сизларни кўравериш жонига теккан. Агар вақти-вақти билан ўз башараларини ўзгартириб тура олганларида эди, атрофдагиларга тоқат қилиш осонроқ бўларди. Афсуски, бу дастурхон ўзгармасдир. Ҳамиша бир хил қовурма.

Биринчи зодагон. Мен эса ҳаммасига севги сабаб деб ўйлагим келяпти. Шуниси таъсирлироқ.

Геликон. Ва таскин бўлгулик, асосийси, анча таскин бўлгулик. Бу шундай дардки, у на ақллиларни, на аҳмоқларни аяб ўтиради.

Биринчи зодагон. Нима бўлганда ҳам, куйиб-ёнмоқ, бахтимизга, мангу эмас. Сиз бир йилдан ортиқ азоблана оласизми?

Иккинчи зодагон. Мен — йўқ!

Биринчи зодагон. Бу ҳеч кимнинг қўлидан келмайди.

Қари зодагон. Акс ҳолда яшаш ҳам мумкин бўлмасди.

Биринчи зодагон. Ана кўрдингизми? Биласизми, ўтган йили хотинимдан жудо бўлдим. Кўп йиғладим, кейин эса унутдим. Гоҳо ғамгин бўлиб қоламан. Аммо, умуман олганда, бу ҳеч нарса эмас.

Қари зодагон. Табиат ҳаммасини донишмандона тартиблаган.

Геликон. Сизларга қараганимда, гоҳо унинг, яъни табиатнинг ҳам хатолари бўладигандек туюлаверади.

Херей киради.

Биринчи зодагон. Нима гап?

Херей. Ҳамон ҳеч қандай дарак йўқ.

Геликон. Тинчланинг, тинчланинг, жаноблар! Ўзимизни бинойидек тутайлик. Рим салтанати — бу биз. Агар биз ўз қиёфамизни йўқотсак, салтанат бошини йўқотгусидир. Ҳозир

фурсати эмас, асло фурсати эмас! Аввалига нонушта қилгани борамиз, бу салтанат учун фойдали.

Қари зодагон. Тўппа-тўғри, ҳар хил хомхаёлларни деб, бор нарсаларни унутиш жоиз эмас.

Херей. Бу менга ёқмай турибди. Бироқ ҳаммаси жуда яхши кетаётганди. У етук император эди.

Иккинчи зодагон. Ҳа, айти кераклиси: виждонли ва тажрибасиз.

Биринчи зодагон. Сизларга не бўлди ўзи, нега бунча оҳ-воҳ қиласиз! Нима учун у ишни аввалги кайфиятда давом эттирмаслиги керак? Албатта, у Друзиллани севарди. Бироқ бу аёл унинг синглиси эди. У билан бирга ётиб-тургани ҳам етарлику. Унинг вафоти учун бутун Римнинг ҳаловатини бузиши — бу энди мутлақо қуюшқонга сиғмайди.

Херей. Барибир. Бу менга ёқмаяпти ва унинг қочиб юришини ҳам тушунолмаяман.

Қари зодагон. Ҳа, оловсиз тутун бўлмайди.

Биринчи зодагон. Ҳар нима бўлганда ҳам, азбаройи давлат манфаатлари учун қон гупиришининг фожеага айланишига йўл қўймаслик керак. Шундай экан, майли, қон гупирсин, лекин астагина.

Геликон. Биласизми, қон гупириши, албатта, қандайдир шовқин чиқаради. Агар таъбир жоиз бўлса, каравот ғичирлайди. Айтгандай, бу ерда гап Друзиллада эканини сизларга ким айтди?

Иккинчи зодагон. Бўлмаса, нимада?

Геликон. Ўйлаб кўринг. Бахтсизлик худди уйланишга ўхшайди, билсангиз. Сен ўзим танладим деб ўйлайсан, оқибатда эса сени танлаганлари аён бўлади. Нима ҳам қила олардинг? Калигуламиз бахтсиз, аммо балки негалигини унинг ўзи ҳам тушунмас. Тўғрироғи, у ўзини қийин-қистовга олаётганларини ҳис қилиб, шунинг учун ҳам қочиб қолгандир. Унинг ўрнида сизу биз ҳам шундай қилган бўлардик. Масалан, мана мен, агар ўзимга ота танлаш имкониятини берсалар, мен мутлақо туғилмаган бўлардим.

Сципион киради.

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Херей. Янгилик борми?

Сципион. Ҳозирча йўқ. Аллақандай деҳқонлар айишяптики, кеча кечкурунги жалада унинг шу яқин атрофдан югуриб ўтганини кўришганмиш.

Херей сенаторларнинг олдига қайтади. Сципион ортидан эргашади.

Херей. Дарров уч кун ўтдими, Сципион?

Сципион. Ҳа. Ҳар доимгидек унинг ёнида эдим ва ҳаммасини кўрдим. У Друзилланинг жасадига яқин келди. Бармоқлари билан уни силади. Сўнг гўё ўйга ботгандай бўлди ва ортига қайрилдию, шахд билан юриб чиқиб кетди. Ўшандан бери уни излашади.

Херей (*бош тебратиб*). Бу йигитча адабиётни жуда севарди.

Иккинчи зодагон. Унинг ёшида бу табиий.

Херей. Лекин бу унга тўғри келмайди. Император-ижодкор — бунга ҳатто ақл бовар қилмайди. Албатта, бизда бир-иккита бундайлар бўлган. Тиррақи бузоқлар ҳамма ерда бор. Бироқ бошқаларда амалдор бўлиб қола олиш диди етарли эди.

Қари зодагон. Шуниси тинчроқ эди.

Қари зодагон. Барчанинг ўз хунари бор-да.

Сципион. Нима қилиш мумкин, Херей?

Херей. Ҳеч нарса.

Иккинчи зодагон. Кутамиз. Агар у қайтиб келмаса, уни алмаштиришга тўғри келади. Гап орамизда қолсину, императорлар бизда етарли.

Биринчи зодагон. Ҳа, бизда ҳақиқий инсонлар етишмайди холос.

Херей. Агар у хавфли бир қайфиятда қайтса-чи?

Биринчи зодагон. Ишонинг, у ҳали гўдак, биз уни ҳақиқат йўлига соламиз.

Херей. Агар у насиҳатларимизни эшитишни истамаса-чи?

Биринчи зодагон (*кулади*). Нима қипти! Ахир давлат тўнтариши ҳақидаги рисола ни қачонлардир мен ёзмаганмидим?

Херей. Албатта, мабодо зарурат туғилса! Лекин мени ўз китобларимдан айирмасликларини истардим.

Сципион. Авфу этгайсизлар (*кетади*).

Херей. Ранжиди шекилли.

Қари зодагон. У ҳам бола. Ёшларнинг ҳаммаси бир гўр.

Геликон. Бир гўрми ёки йўқми, улар ҳам барибир қарийди.

Соқчи хабар келтиради: Калигулани сарой боғида кўришганмиш. Ҳаммаси кетади.

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Саҳна бир неча лаҳза бўш туради. Чап томондан писиб-беркиниб, Калигула киради. Унинг қиёфаси аянчли, кийимлари ифлос, сочлари хўл, оёқлари лойга беланган. У оғзини бир неча бор кафти билан беркитади. Кўзгу томон юради ва ўз аксини кўриб, тўхтайди. Нималарнидир тушуниксиз алжирайди, кейин ўнгга юради, қўлларини тиззалари орасида осилтириб ўтиради. Чап тарафдан Геликон кириб келади. Калигулани кўриб, саҳнанинг бурчагида тўхтайди ва унга сўзсиз тикилади. Калигула ўгирилади ва уни кўради. Пауза.

ТЎРТИНЧИ КЎРИНИШ

Геликон (*саҳнани бошига кўтариб*). Салом, Гай!

Калигула (*жўнгина*). Салом, Геликон.

Жимлик.

Геликон. Чарчаганга ўхшайсан?

Калигула. Кўп юрдим.

Геликон. Ҳа, анча вақт йўқ бўлдинг.

Жимлик.

Калигула. Топиш мушкул бўлди.

Геликон. Нимани топиш?

Калигула. Излаган нарсамни.

Геликон. Нени излагандинг?

Калигула (*аввалгидек жўнгина*). Ойни.

Геликон. Нимани?

Калигула. Ҳа, ойни излагандим.

Геликон. Ҳм-м... (*Жимлик. Яқинроқ келади.*) Нечун?

Калигула. Шунчаки... У менда йўқ нарсалардан бири холос.

Геликон. Тушунарли. Хўш, энди ҳаммаси жойидами?

Калигула. Йўқ, уни ушлолмадим.

Геликон. Афсус.

Калигула. Ҳа, шунинг учун ҳам толиқдим. (*Пауза.*) Геликон!

Геликон. Ҳа, Гай.

Калигула. Сен мени савдойи бўлиб қолди деб ўйлаяпсанми?

Геликон. Мен ҳеч қачон ўйламаслигимни жуда яхши биласан.

Унчалар аҳмоқ эмасман.

Калигула. Ҳа. Ҳар ҳолда ақлдан озганим йўқ, аксинча, фикрим ҳар қачонгидан ойдинроқ. Биласанми, туйқусдан менга бўлиши мумкин бўлмаган нарсалар кераклигини пайқаб қолдим (*Пауза*). Назаримда, мавжуд нарсаларнинг тартиботлари мутлақо яроқсиздир.

Геликон. Жудаям оммалашган фикр.

Калигула. Тўғри. Бироқ шу пайтгача бу нарсани билмасдим. Энди эса биламан. (*Яна аввалгидек жўнгина.*) Бу оламни шундайлигича қабул қилиб бўлмайди. Шунинг учун менга ой керак, ёки бахт, ёки абадий ҳаёт, майли, қанақадир ақл бовар қилмас нарсами, зарур, фақат у мана шу оламдан бўлмаса бас.

Геликон. Мантиқли мулоҳаза. Лекин ҳамма ҳам мантиққа амал қилавермайди.

Калигула (*Ўрнидан тураркан, ўшандай жўнгина*). Сен бу борада ҳеч нарсани тушунмайсан. Одамлар мантиққа мутлақо амал қилмаганликлари учун ҳам ҳеч нарсага эришиб бўлмайдида. Лекин аслида то охиригача мантиққа суяниб яшашгина зарурдир балки. (*Геликонга қарайди.*) Нима ҳақда ўйлаётганингни биламан. Биргина аёлнинг ўлимига шунча тўполонми! Йўқ, гап бунда эмас. Рост, бир неча кун аввал мен севган аёл оламдан ўтганини эслагандай бўламан гўё. Бироқ севги ўзи нима? Арзимас нарса. Онт ичаманки, у ўлимнинг бунга дахли йўқ. Фақат у менга ойнинг зарурийлиги ҳақидаги ҳақиқатни аниқлаб берди. Бу жуда содда ва жудаям равшан ҳақиқат, лекин уни ўзинг учун кашф этиш қийин ва ҳазм қилиш оғирроқ.

Геликон. У қандай ҳақиқат экан, Гай?

Калигула (*Ўгирилиб, овозини ўзгартирмай*). Одамлар ўладилар ва улар бахтсиздирлар.

Геликон (*Жим туриб*). Менга қара, Гай, бу ҳақиқатга бемалол кўникиш мумкин. Атрофинга бир қарагин. У одамларни нафсларидан маҳрум қилаётганлари йўқ.

Калигула (*бирдан жунбушга келади*). Демак, мени ёлғон қуршаб олган, мен эса уларнинг ҳақиқат ила яшамоқларини истайман! Ва менда айнан уларни ҳақиқатда яшашга мажбур этувчи восита ҳам бор. Ахир уларга нима етишмаслигини жуда яхши биламан-ку, Геликон. Уларда билим йўқ ва уларга нима деётганини ўзи яхши тушунгувчи мураббий етишмайди.

Геликон. Гапимга хафа бўлмагину, Гай, олдин бир ҳордиқ чиқариб олишинг керакмиди.

Калигула (*Ўтиради ва майин овозда гапиреди*). Иложим йўқ, Геликон, энди бу ҳеч қачон қўлимдан келмайди.

Геликон. Нечун?

Калигула. Агар ухлагудай бўлсам, ойни ким олиб беради менга?

Геликон (*Жим туриб*). Бу ҳам тўғри.

Калигула қийинчилик билан ўрнидан туради.

Калигула. Менга қара, Геликон. Анави ёқдан қадам товушлари эшитиляпти. Мени кўрганингни айтма ва унут.

Геликон. Тушундим.

Калигула чиқа бошлайди. Ўгирилади.

Калигула. Ва бундан буён менга ёрдам бер, ўтинаман.

Геликон. Бундай қилмасликка менда сабаб йўқ, Гай. Лекин кўп нарса билсам-да, оз нарса менга таъсир этади. Сенга қандай ёрдам беришим мумкин?

Калигула. Имконсиз нарсада.

Геликон. Ҳаракат қиламан.

Калигула кетади. Сципион ва Цезония шошиб кириб келадилар.

БЕШИНЧИ КЎРИНИШ

Сципион. Ҳеч ким йўқ. Сен уни кўрмадингми, Геликон?

Геликон. Йўқ.

Цезония. Геликон, у қочиб кета туриб ростдан ҳам ҳеч нарса демадимми?

Геликон. Мен унинг учун надим эмас, томошабинман. Шуниси маъқулроқ.

Цезония. Ўтинаман.

Геликон. Азизам Цезония. Гай художўй, бу барчага маълум. Бошқача айтганда, у ҳали тушунмади. Мен эса тушундим ва шунинг учун ҳеч нарсага аралашмайман. Лекин агар Гай тушуна бошласа борми, у ўзининг юмшоқ кўнгли билан, аксинча, ҳар нарсага аралашавериши мумкин. Уёғи нима бўлишини ёлғиз Худонинг ўзи билади. Вале авфу этгайсиз, нонушта пайти бўлди! *(Геликон кетади.)*

ОЛТИНЧИ КЎРИНИШ

Цезония ҳорғин ўтиради.

Цезония. Унинг бу ердан ўтганини соқчи кўрибди. Лекин бутун Рим Калигулани ҳамма ёқда кўрмоқда. Калигула эса аслида фақатгина ўз яғонасини кўрмоқда холос.

Сципион. Қандай яғонасини?

Цезония. Мен қаёқдан билай, Сципион!

Сципион. Друзилла?

Цезония. Ким билсин? Бироқ у ростдан ҳам уни севарди. Кечагина бағрингни илитган аёлнинг бугун ўлаётганини кўриш — бу чиндан ҳам аламли.

Сципион (*ювошгина*). Сен-чи?

Цезония. Мен? Мен эски жазманман холос.

Сципион. Цезония, уни қутиқариш керак.

Цезония. Демак, уни яхши кўрасан?

Сципион. Мен уни севаман. У менга меҳрибон эди. У мени уйғотди. Унинг баъзи сўзларини эслайман. Ҳаёт осонмас, дерди у, лекин бизга дин, санъат ва муҳаббат берилган. Бировга озор берган зот қаттиқ янглишганини у тез-тез қайтариб турарди. У одил бўлишни истарди.

Цезония (*ўрнидан тураркан*). У бола эди. (*Кўзгу олдига келади ва унга тикилади.*) Менинг ўз танамдан бошқа худойим бўлмаган ҳеч қачон. Бугун айни шу худога илтижо қиламанки, токи менга Гайни қайтариб берсинлар.

Калигула киради. Цезония ва Сципионни кўриб, қатъиятсизлик билан ортига чекинади. Айни шу дақиқада қарама-қарши томондан зодагонлар ва сарой бошқарувчиси — девонбеги кириб келади. Улар эсанкираганча тўхтайдилар. Цезония ўгирилади. У билан Сципион Калигулага интиладилар. Калигула эса қўл ишораси билан уларни тўхтатади.

ЕТТИНЧИ КЎРИНИШ

Девонбеги (*иккиланиб*). Биз... биз сени изладик, цезар.

Калигула (*ўзгарган қўпол овоз билан*). Кўряпман.

Девонбеги. Биз... яъни...

Калигула (*кескин*). Сизларга нима керак?

Девонбеги. Хавотирландик, цезар.

Калигула (*унга дўқ уриб*). Ким ҳуқуқ берди?

Девонбеги. Э-э-э... м-м-м... (*Кўққисдан тилдан қолади. Тезда ўзини ўнглаб.*) Бироқ билансанки, давлат ғазнасига оид баъзи масалаларни ҳал этишинг керак.

Калигула (*ўзини туюлмадан қаҳқаҳа уради*). Ғазна? Бу қанақаси? Албатта, ғазна — бу жиддий иш.

Девонбеги. Шубҳасиз, цезар.

Калигула (*қулиб, Цезонияга*). Ғазна — бу жуда муҳим, тўғрими, азизам?

Цезония. Йўқ, Калигула, ғазна — иккинчи даражали иш.

Калигула. Сен бу борада ҳеч нарсани тушунмайсан. Ғазна муҳим ўрин тутади. Молия, жамоатчилик ахлоқи, ташқи сиёсат, кўшин таъминоти ва деҳқончилик қонунлари — ҳаммаси муҳим. Сенга айтяпман-ку, барчаси ўта жиддий масалалар. Римнинг улуғворлиги ва сенинг бодинг хуружи — ҳаммаси бирдай муҳим. Ҳа! Мен буларнинг барчаси билан шуғулланаман. Менга қара, ҳей, Девонбеги.

Зодагонлар яқинроқ келишади.

Калигула. Сен менга содиқсан, тўғрими?

Девонбеги (*гинали оҳангда*). Цезар!

Калигула. Хўш, сен учун бир режам бор. Биз бутун сиёсий иқтисодни икки юришдаёқ ағдар-тўнтар қилиб ташлаймиз.

Зодагонлар кетганидан сўнг... мен сенга ҳаммасини тушунтириб бераман, Девонбеги.

Зодагонлар кетадилар.

САККИЗИНЧИ КЎРИНИШ

Калигула Цезониянинг ёнига ўтириб, унинг белидан кучоқлайди.

Калигула. Диққат билан эшит. Биринчи юриш: барча зодагонлар, салтанатдаги катта ёки кичик қандайдир маълум мол-мулкка эга бўлган барча шахслар, мутлақо фарқ қилмаган ҳолда, мажбурий равишда ўз болаларини меросдан маҳрум этишга бурчли бўладилар ва ҳаммасини зудлик билан давлат ҳисобига ўтказадилар.

Девонбеги. Лекин, цезар...

Калигула. Мен сенга ҳали сўз берганим йўқ. Бу шахсларни бизга зарур бўлган миқдорда ўзбошимчалик билан тузилган рўйхат бўйича ўлдираверамиз. Агар бир гап бўлса, бу тартибни яна ўшандай ўзбошимчалик билан ўзгартиришимиз мумкин. Ва шу билан биз ҳаммасига меросхўр бўлиб оламиз.

Цезония (*ўзини олиб қочиб*). Сенга нима бўлди?

Калигула (*дона-дона қилиб*). Қатл этиш тартиби, ростдан ҳам, муҳим эмас. Тўғрироғи, барча қатллар бирдай муҳим, бундан келиб чиқадики, улар умуман муҳим эмас. Охир-оқибат улар ҳам, бошқалари ҳам — ҳаммалари айбдор. Айтгандай, билиб қўйинг, фуқароларни тўғридан-тўғри талаш — кундалик эҳтиёж моллари нархларига дахлдор солиқларни киритишдан кўра ахлоқсизлик эмасдир. Бошқариш — талаш демакдир, бу ҳаммага аён. Фақат турли усуллари бор. Мен эса ошкора талайман. Бу қуйи табақани озод этади. (*Фармонбардорона, кескин.*) Сен бу буйруқни кечиктирмай бажарасан. Барча римликлар васиятни бугун

кечқурун, вилоятлардаги аҳоли эса кечи билан бир ой ичида ёзадилар. Чопарларни йўлла!

Девонбеги. Цезар, сен ўйлаб гапирмаяпсан чоғи...

Калигула. Мени яхшилаб эшитиб ол, тўнка. Агар ғазна аҳамиятли бўлса, унда инсон ҳаёти аҳамиятсиздир. Бу тушунарли. Ўша сен каби ўйлагувчилар бу фикр билан келишишлари керак ва билиб қўйсинларки, уларнинг ҳаёти ҳеч нарса эмас, балки улар учун ҳадемай пул ҳамма нарсага айланади. Мен энди мантиқ билан иш тутмоқчиман ва ҳокимият менга тегишли экан, бу мантиқ сизлар учун қандай қийматга эга эканини кўрасизлар. Мен қаршилар ва қаршилиқни келтириб чиқарувчиларнинг илдизини қуритаман. Керак бўлса, сендан бошлайман.

Девонбеги. Цезар, онт ичаманки, менинг эзгу ниятимга шубҳа қилишинг ўринсиздир.

Калигула. Меникига ҳам, ишонишинг мумкин. Бунинг исботи учун сенинг нуқтаи назарингга ўтишга ва давлат ғазнасини бош қотиришга арзийдиган нарса деб билишга тайёрман. Бир сўз билан айтганда, мендан миннатдор бўлавер, ахир сенинг ўйинингни қабул қилияпман ва сенинг қартангда ўйнаяпман. *(Жим тургач, хотиржам.)* Унинг устига, бу режам ўзининг оддийлиги билан жудаям доҳиёнадир, шунинг учун музокаралар тўхтатилади. Сенинг даф бўлишинг учун эса уч лаҳза вақт берилади. Санаяпман: бир...

Девонбеги даф бўлади.

ТҰҚҚИЗИНЧИ КҰРИНИШ

Цезония. Мен сени таниёлмаяпман! Нима бу, ҳазилми?

Калигула. Унчалик эмас, Цезония. Бу мураббийёна усул.

Сципион. Лекин бу имконсиз, Гай!

Калигула. Айнан шундай!

Сципион. Сени тушунолмаяпман.

Калигула. Айнан шундай! Гап айнан ўша бўлиши мумкин бўлмаган нарса ҳақида, тўғрироғи, бўлиши мумкин бўлмаганни бўлдира олиш хусусида боряпти.

Сципион. Лекин бундай ўйинда тўхташнинг иложи йўқ. Бу тентаклар эрмаги.

Калигула. Йўқ, Сципион, бу император қисмати. *(Юзида ҳорғинлик касб этиб, ўзини ортга ташлайди.)* Ва ниҳоят ҳокимиятга недан наф келишини тушундим. У имконсиз нарсаларга аллақандай имкониятлар беради. Бугундан ва келажак барча замонларда менинг эрким чегарасиздир.

Цезония *(ғамгин).* Бунга хурсанд бўлиш керакмикан, Гай, билмайман.

Калигула. Мен ҳам. Лекин, ўйлайманки, шундай яшаш керак.

Херя киради.

ЎНИНЧИ КҰРИНИШ

Херя. Қайтганингни эшитдим. Худолардан сенинг саломат бўлишингни сўраб, илтижо қиламан.

Калигула. Соғлигим сенга ташаккур билдиради. *(Жим тургач, туйқусдан.)* Кет, Херя. сени бошқа кўришни истамайман.

Херя. Тушунмадим, Гай.

Калигула. Ҳайрон бўлма, мен адабиётчиларни ёқтирмайман ва уларнинг ёлғонларига тоқат қилолмайман. Улар ўзларини тингламаслик учунгина гапиришади. Агар улар ўзларини тинглаганларида эди, ўзларининг нақадар тубан эканликларини

тушунишарди ва унлари ўчарди. Йўқ, етар, мен ёлғочилардан нафратланаман.

Херей. Биз кўпроқ ихтиёрсиз равишда ёлғон гапирамиз. Мен ўзимни айбдор деб билмайман.

Калигула. Ёлғон айбсиз бўлмайди. Сизларнинг ёлғонларингиз эса одамлар ва нарсаларга қанақадир маъно тиркайди. Мана, нима учун сизларни кечирмайман.

Херей. Нима бўлгандаям, бу дунёни ҳимоя этиш керак, чунки ҳадемай унда яшашни истаб қоламиз.

Калигула. Ҳимоянинг кераги йўқ, бу ишни кўриб чиқиш яқунланди. Бу дунё аҳамиятсиздир ва кимки буни англаб етса, ҳурликка эришади. *(Туради.)* Сизлар озод эмассизлар ва шу боис сизлардан нафратланаман. Бутун Рим салтанатида фақат мен озодман холос. Севининг, ва ниҳоят, сизларни озодликка ўргатувчи император дунёга келди. Кет, Херей. сен ҳам Сципион, дўстлик мен учун кулгилидир. Римга хабар қилингки, ва ниҳоят унга озодлик қайтарилди ва у билан бирга буюк синовлар ҳам келмоқда.

Улар кетадилар. Калигула тескари қарайди.

ЎН БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Цезония. Йиғлаяпсанми?

Калигула. Ҳа, Цезония.

Цезония. Аслида нима ўзгарди? Сен Друзиллани севардинг, рост, лекин бир вақтнинг ўзида сен мени ва бошқа кўплаб аёлларни ҳам севгандинг. Унинг ўлими сен учун уч-кечаю уч кундуз қаерлардадир санқишингга ва мана бундай бегона қиёфада қайтиб келишингга сабаб бўлолмайди.

Калигула *(Ўғирилади).* Ким сенга Друзилла ҳақида гапиряпти, тентак? Нима, сен одам севгидан ўзга нарса учун йиғлаши мумкинлигини тасаввур ҳам қилолмайсанми?

Цезония. Кечир, Гай! Лекин мен тушунишни истаяпман.

Калигула. Одамлар ҳамма нарса улар хоҳлагандек эмас, аксинча кечаётгани учун йиғлашади. *(Цезония унга яқинлашади.)* Тинч қўй, Цезония. *(У тисарилади.)* Лекин ёнимда қол.

Цезония. Сен нени ихтиёр этсанг, бажараман. *(Ўтиради.)* Менинг ёшимда ҳаёт унчалар ҳам юшоқ эмаслигини яхши биладилар. Лекин агар бу заминда ёвузлик бор экан, нечун энди уни қўпайтирмоққа ўзимиз интилноғимиз керак?

Калигула. Тушунмаяпсан. Аҳамияти йўқ. Балки бундан қутулиб кетарман. Бироқ вужудимда аллақандай номсиз бир нималар уйғонаётганини ҳис қиляпман. Уларни нима қилай? *(Унга ўгирилади.)* Оҳ, Цезония, одамлар тушкунликлари тушиши ҳақида билардим, бироқ бу сўзнинг замирида не борлигини англамасдим. Барча каби мен ҳам уни қалб хасталиги деб ўйлардим. Йўқ, аслида вужуд азобланаркан. Менинг эгим, кўксим ва оёқларим оғрияпти. Кўнглим айнийди, бошим айланади. Лекин энг даҳшатлиси — оғзимдаги таъм. Бу на қон, на ўлим, на безгак таъми, балки уларнинг ҳаммаси қоришган бир таъмдир. Тилимни қимирлатсам борми, атрофдаги ҳамма нарса қорайиб кетади. Одамлар эса жирканч кўринадилар. Одам бўлиш нақадар оғир ва аччиқдир!

Цезония. Кўзни юмиш, узоқ ухлаш, хотиржамлашиш ва ҳеч нарса ҳақида ўйламаслик лозим. Сен ухлаб олгунингча мен ёнингда ўтириб тураман. Уйғонганигда эса дунё сен учун яна аввалги таъмига қайтган бўлади. Ва ўз ҳукмронлигини ҳамон севишга арзигулик нарсалар севгиси учун сарфлашга ҳаракат қил. Ахир имконсиз нарса ҳам ўз имкониятига эришиши керак.

Калигула. Бироқ ухлаш керак, унутиш керак, мен эса бунга қодир эмасман.

Цезония. Ўта толиққанинг учун ҳам сенга шундай туюляпти. Вақт ўтиши билан яна ўз қаттиққўллигингга қайтасан.

Калигула. Фақат уни нимага уришни билиш зарур. Агар мен дунё тартиботларини ўзгартиролмас, токи қуёшни Шарққа ботадиган, токи қайғу-азоблар йўқолиб, одамларни ўлмайдиган қила олмас эканман, менга бу қаттиқ қўлнинг не даркорию бу

мисли кўрилмаган қудратнинг не кераги бор? Йўқ, Цезония, токи дунё тартиботлари устидан ҳуксронлигим йўқ экан, ухламоғу бедорлик барибир эмасми?

Цезония. Демак, худолар билан беллашмоқни истайсан. Бундан даҳшатлироқ тентакликни билмайман!

Калигула. Сен, сен ҳам мени мияси айниган деб ҳисоблаяпсан. Ҳе, ўша худо ким бўптию у билан тенглашмоқни истасам? Мен ҳозир бор кучим билан интилаётган нарса ҳар қандайин худолардан юксакроқдир. Мен имконсиз нарса ҳукмронлик қилаётган салтанатни бошқаришга киришмоқдаман.

Цезония. Сен токи осмон осмон бўлмай қолишининг, токи гўзал бир чеҳра жирканч башарага айланишининг, токи инсон юраги ҳиссиз бўлиб қолишининг урдасидан чиқолмайсан.

Калигула (*янада ҳаяжонланиб*). Мен осмон ва денгизни аралаштириб, гўзалликни расволик билан қориштириб, азобдан кулгининг парчаларини ажратиб олмоқни истайман.

Цезония (*унинг рўпарасига келади, ёлвориб*). Лекин ахир эзгулик ва ёвузлик, улуғворлик ва пасткашлик, одиллик ва разолат ҳам бор-ку. Ишон, буларнинг бари мен учун ўзгармас бўлиб қолади.

Калигула (*аввалгидай куюниб*). Мен эса буларнинг барини ўзгартирмоқни истайман. Давримизга тенгликни инъом этаман ва барча теппа-тенг бўлганида имконсиз нарса ва ниҳоят ерга, ой эса менинг қўлимга келиб тушади, ўшанда балки мен учун ва мен билан бирга бутун дунё учун эврилмоқ вақти етар, ниҳоят шунда одамлар ўлишдан тўхтарлар ва бахтли бўларлар.

Цезония (*қичқириб*). Сен муҳаббатни рад этолмайсан!

Калигула (*жазавага тушиб*). Муҳаббат, Цезония! (*Унинг елкасидан тутиб, силкийди.*) Мен бу не бало эканини тушунмадим. Бутунлай бошқа нарса муҳим — давлат ғазнаси! Ахир эшитдинг-ку, тўғримми? Ҳаммаси шундангина бошланади. Ва ниҳоят мана энди яшайман. Яшайман, Цезония, яшайман: ҳаёт ва севги эса қарама-қарши нарсалардир. Буни мен сенга айтяпман. Ва сени мисли кўрилмаган байрамга, бутун коинот судлов

жараёнига, гўзал томошалардан бирига таклиф этаман. Бироқ менга одамлар, томошабинлар, жабрланганлар ва айбдорлар зарур.

У дўлноғорага ташланади ва унга бор кучи билан тўхтамасдан ура бошлайди.

Калигула (*дўлноғорага уриб*). Айбдорларни олиб киринг. Менга айбдорлар керак. Илло ҳамма айбдор. (*Дўлноғорани уриб*.) Ўлимга ҳукм этилганларни олиб келишларини истайман. Омма, қани менинг оммам? Қозилар, гувоҳлар, айбдорлар, ҳаммаси олдиндан суд қилиб бўлинган? О, Цезония, уларга ҳеч қачон кўрмаган нарсалари — бу мамлакатдаги бирдан-бир озод одамни кўрсатаман!

Дўлноғоранинг момақалди роқдай гумбирлаши остида сарой товушларга тўлади, улар баландлаб, яқинлашадилар. Овозлар, қурулларнинг шақирлаши, қадамлар ва гурсиллашлар. Калигула кулади ва дўлноғорани уришда давом этади. Соқчилар пайдо бўладилар ва бирпас туриб, кетадилар.

Калигула (*дўлноғорани уриб*). Сен бўлса, Цезония, менга итоат этасан. Менга ёрдам берасан. Бу жуда ғаройиб бўлади. Менга кўмаклашишга онт ич, Цезония.

Цезония (*қулоғи батангга келиб, ҳар икки зарбнинг орасида*). Нега энди онт ичай, ахир сени севаман-ку!

Калигула (*дўлноғорани уриб*). Не десам, шуни қиласан.

Цезония (*икки зарб орасидаги фурсатда*). Нени истасанг, ҳаммасини, фақат бас қил!

Калигула (*дўлноғорани уриб*). Шафқатсиз бўласан.

Цезония (*йиғлаб*). Шафқатсиз.

Калигула (*дўлноғорани уриб*). Совуқ ва эгилмас.

Цезония. Эгилмас.

Калигула (*дўлноғорани уриб*). Ва азоб тортасан.

Цезония. Яхши, Калигула, лекин мен ақлдан озяпман.

Зодагонлар ва улар билан бирга сарой хизматчилари хавотирда югуриб чиқишади. Калигула охирги марта дўлноғорани уриб, болғани кўтаради, ўгирилиб, уларни чорлайди.

Калигула (*ўзини билмай*). Ҳаммангиз келинг. Яқинроқ. Сизга яқинроқ келишни буюряпман. (*Оёғини дупурлатиб.*) Император сизларга яқинроқ келишни буюради! (*Барча кўрқув билан қинлашади.*) Тезроқ. Сен ҳам кел, Цезония!

У аёлни кўлидан ушлаб, кўзгуга олиб келади ва ялтироқ сиртдаги аксни болға билан асабий тарзда қириб ташлашга уринади.

Калигула (*кулади*). Кўрдингми, шу билан тамом! Хотиралар йўқ бўлди, барча юзлар ғойиб бўлди! Бўшлиқ. Биласанми, ким қолди? Янада яқинроқ кел. Қара. Сизлар ҳам келинглр. Қаранглр. (*У кўзгу олдида аҳмоқона бир қиёфада туради.*)

Цезония (*кўзгуга боқиб, даҳшатда*). Калигула!

Калигула (*юз кўринишини ўзгартиради, бармоғини ойнага нуқиб ва туйқус қотган нигоҳ билан тантанали равишда дейди*). Калигула!

ПАРДА

ИККИНЧИ САҲНА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Херейнинг уйида зодагонлар йиғилишган.

Биринчи зодагон. У ор-номусимизни топтаяпти.

Муций. Уч йилдан бери.

Қари зодагон. У мени хотинжон деб чақиради. У мени калака қиляпти. Ўлим унга!

Муций. Уч йилдан бери.

Биринчи зодагон. Ҳар кеч сайр этмоқ учун шаҳар ташқарисига жўнаркан, бизларни ўз кўшки ортидан чопмоққа мажбур қилмоқда.

Иккинчи зодагон. Тағин, югуриш саломатлик учун фойдали, дейди.

Муций. Уч йилдан бери!

Қари зодагон. Бунга чидаб бўлмайдими.

Учинчи зодагон. Ҳа, буни кечириш мумкин эмас.

Биринчи зодагон. Корнелий, у мол-мулкини мусодара қилди. Сципион, у отангни ўлдирди. Октавий, у хотинингни ўғирлади ва томошагоҳга берди. Лепид, у ўғлингни ўлдирди. Сиз бунга чидамоқчимисиз? Мен эса бир қарорга келдим. Бу таваккалим ҳозирги кўрқув ва чорасизликдаги чидаб бўлмас ҳаётни афзал кўрадими-йўқми, дея иккиланиб ўтирмайман.

Сципион. У отамни ўлдириб, мен учун ҳукм чиқарди.

Биринчи зодагон. Сен эса шундаям иккиланипсанми?

Учинчи зодагон. Биз сен билан. У циркдаги ўринларимизни халққа берди ва кейин бизларни оғирроқ жазолаш учун плебейлар билан муштлашишга ундади.

Қари зодагон. У кўрқоқ.

Иккинчи зодагон. Сурбет.

Учинчи зодагон. Масхарабоз.

Қари зодагон. У ҳезалак.

Тўртинчи зодагон. Уч йилдан бери!

Ғала-ғовур овозлар. Аслаҳалар шақирлайди. Машғалалардан бири қулайди, стол сурилади. Барча эшикка ошиқади. Бироқ шу пайт мутлақо хотиржам Херея киради. У туғёнга келган бу шиддатни тўхтатади.

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Херея. Қаёққа бунчалар шошяпсиз?

Учинчи зодагон. Саройга.

Херея. Ўзим ҳам шундай дегандим. Сизларни киритади деб ўйлайсизларми?

Биринчи зодагон. Биз рухсат сўраб ўтирмоқчи эмасмиз.

Херея. Бирдан журъатли бўлиб қолибсиз! Менга ҳеч йўқ ўз уйимда ўтирмоққа имкон берарсизлар?

Эшикни ёпишади. Херея суриб ташланган стол ёнига келади ва бир чеккасига ўтиради, қолганлар уни ўраб олишади.

Херея. Бу сизлар ўйлаганчалик осон эмас, дўстларим менинг. Айни дамда сизларни қуршаган кўрқув жасорат ва совуққонликнинг ўрнини босолмайди. Буларнинг барига ҳали вақт бор.

Учинчи зодагон. Агар биз билан бўлмасанг, кетавер, бироқ тилингни тийиб юр.

Херея. Ўйлайманки, мен ҳар ҳолда сизлар биланман. Лекин бошқа сабаб билан.

Учинчи зодагон. Сафсатани бас қил!

Херея (тураркан). Ҳа, сафсата етарли. Мен ҳаммаси равшан бўлишини истайман. Агар сизлар билан бўлсам ҳам, азбаройи, бу сизлар учун эмас. Мана, нима учун сизларнинг усулингиз менга бўлмағур туюляпти. Сизлар ҳам ўз рақибингизни чинакамига тушунмабсизлар, илло унга майда-чуйда фикрларни

тиркаяписизлар. Унда эса улкан ғоялардан ўзгаси йўқ ва сиз ўз ҳалокатингиз сари ошиқяписиз. Аввало, у қандай бўлса, шундайлигича кўришни ўрганинг, ўшанда у билан яхшироқ кураша оласиз.

Учинчи зодагон. Биз уни қандай бўлса, шундайлигича — мустабид ҳукмдорлар орасида энг қутургани сифатида кўряпмиз!

Херей. Ишонмайман. Тентак императорлар бизда аввал ҳам бўлган. Бироқ у етарлича тентак эмас. У нима истаётганини билгани учун ҳам мен ундан нафратланаман.

Биринчи зодагон. У ҳаммамизни ўлдиришни истайди.

Херей. Йўқ, бу унинг қўшимча мақсади. Унинг қудрати янада юксакроқ ва янада ҳалокатлироқ, даҳшатли ният учун хизмат қилади. У биз учун ҳаммасидан муҳим бўлган нарсага хавф солмоқда. Албатта, бизда кимдир биринчи бор чексиз ҳокимиятга эга бўлаётгани йўқ, лекин биринчи бор ундан инсон ва дунёни бутунлай инкор этиш учун чексиз фойдаланмоқда. Мана, ундаги нима мени чўчитади ва нима билан курашмоқни истайман. Ҳаётдан ажралиш қўрқинчли эмас, керак пайтда бунинг учун жасоратим етади. Лекин ҳаётимиз маъноси қандай эриб битаётганига, тириклигимиз асосини қандай йўқотаётганимизга қараб туриш — мана бунга чидаб бўлмайди. Асосга эга бўлмай яшаш мумкин эмас.

Биринчи зодагон. Қасос — яшаш учун нечун асос бўлмасин?

Херей. Розиман. Ва бунда сизларга қўшилмоқни истайман. Лекин, шуни билингки, сизларнинг арзимас аразларингга ҳамдард бўлганим учун эмас, илло ғалаба қилса, қиёмат кўпиши муқаррар бўлган улуғ ғоя билан курашмоқ учун шундай қилмоқдаман. Сизларни масхара қилаётгани билан келишишим мумкин, бироқ Калигуланинг орзу-ниятлари, барча орзу-ниятлари рўёбга чиқишига йўл кўёлмайман. У ўз фалсафасини ўликларга татбиқ этмоқда ва бу, бахтга қарши, рад этиб бўлмас фалсафадир. Эътирозлар қолмаган пайтда қўлга қурол олинади.

Учинчи зодагон. Демак, ҳаракат қилиш керак.

Херей. Ҳаракат қилиш керак. Лекин сиз ҳозирча куч-қудратга тўла бу жинойткор ҳукуматни очиқ жангда ағдаролмайсиз. Золим билан курашиш мумкин, бу ёвузликка қарши холисона ёвузлик — хийла ишлатиш лозим. У пишиб етилишга қўмаклашиш, токи унинг мантиғи пуч бўлиб чиққунча кутиш керак. Буларнинг барини шунчаки ростгўйлик юзасидан айтяпман ва яна бир бор қайтараманки, билиб қўйинг, мен сизлар билан вақтинча биргаман холос. Кейин эса мақсадингиз йўлида хизмат қилмайман, менга бор-йўғи дунёда яна аввалгидек қийматга эга бўлгувчи қалб ҳаловатига эришмоқ керак, холос. Ўзим учун ҳеч нарсанинг зарурати йўқ. Мени бошқа нарса — ҳаётимни арзимас нарсага айлантириб қўяётган қўрқув, бу ноинсоний туйғулар бўрони қаршисидаги тафаккур қўрқуви ҳаракатга ундамоқда.

Биринчи зодагон (*олдинга чиқиб*). Назаримда, мен сени, балки охиригача эмасдиру, лекин тушундим. Бироқ асосийси, сен ҳам худди биз каби жамиятимиз асослари қуламоқда, деб ўйлайсан. Ахир энг аввало биз учун маънавият зарур, шундай эмасми? Оила таянчлари ликиллаб қолди, меҳнатга ҳурмат йўқолмоқда, бутун мамлакат шаккокликка юз бурмоқда. Эзгулик бизни ёрдамга чорламоқда, наҳотки унинг овозини эшитмай, қар бўлиб тураверсак? Дўстлар, наҳотки сиз зодагонларни Цезар ўз кўшки ортидан ҳар кеч югуришга мажбурлашларига йўл қўйсангиз?

Қари зодагон. Уларни “ойимча” деб атасалар ҳам индамайсизларми?

Учинчи зодагон. Хотинларини тортиб олсалар ҳам-а?

Иккинчи зодагон. Болаларини ҳам?

Муций. Пулларини ҳам?

Бешинчи зодагон. Йўқ!

Биринчи зодагон. Херей, яхши айтдинг ва бизни тўхтатиб, тўғри қилдинг. Ҳаракат этмоққа фурсат келмади ҳали: бугун халқ бизга қарши бўларди. Муносиб фурсатни биз билан бирга кутмоққа розимисан?

Херей. Ҳа, Калигулага бундан кейин ҳам ўз йўлидан боришга имкон берамиз. Бунинг устига, уни бадтарроқ ундаймиз. Унинг тентаклигини парваришлаймиз. Кун келиб, бир ўзи мурдалар ва мурдаларнинг қариндошларига тўлган мамлакат билан юзма-юз бўлади.

Барча маъқуллаб, овоз беради. Ташқаридан жарсурнайлар овози эшитилади. Барча жим қолади. “Калигула” исми оғиздан-оғизга ўтиб, эшитилади.

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Геликон ва аскарлар қуршовида Калигула ва Цезония кириб келишади. Калигула тўхтади ва фитнесчиларга қарайди. Индамай уларнинг олдидан ўтади, бирининг бош кийимини тўғрилайди, тузукроқ тикилиш учун бошқасининг олдидан нарироқ боради, яна бир бор барига нигоҳ ташлагач, қўли билан кўзини беркитганча бирон сўз айтмай чиқиб кетади.

ТЎРТИНЧИ КЎРИНИШ

Цезония (*тартибсизлик асоратларига ишора қилиб, киноя билан*). Жанг қилдингларми?

Херей. Жанг қилдик.

Цезония (*ўша оҳангда*). Не учун жанг қилдинглар?

Херей. Шунчаки жанг қилдик, холос.

Цезония. Демак, ундай эмас.

Херей. Нима ундай эмас?

Цезония. Сизлар жанг қилмагансизлар.

Херей. Демак, жанг қилмадик.

Цезония (*қулиб*). Яхшиси, бу ерни йиғиштириш керак. Калигула тартибсизликка тоқат қилолмайди.

Геликон (*қари зодагонга*). Охир-оқибат унинг жонини чиқарасизлар!

Қари зодагон. Ахир биз унга нима қилдик?

Геликон. Ҳамма гап шундаки, ҳеч нарса. Одам шунақаям жирканч бўладими, ақл бовар қилмайди. Бунга чидаш мушкул бўлиб қолди! Ўзингизни Калигуланинг ўрнига қўйиб кўринг. *(Пауза.)* Сиз бу ерда, албатта, кичкинагина фитна уюштираётгандингиз. Шундай эмасми?

Қари зодагон. Ундай эмас, ишон менга. Нечун у бундай деб ўйлаяпти?

Геликон. У ўйлаётгани йўқ, аниқ билади. Лекин фаразимча, у бундан ичида оз-моз хурсанд ҳам бўлмоқда. Қани, келинглар, ҳаммаёқни тартибга солайлик.

Барча йиғиштириш билан машғул бўлади. Калигула киради ва уларни кузата бошлайди.

БЕШИНЧИ КЎРИНИШ

Калигула *(қари зодагонга).* Салом, ойимча! *(Қолганларга.)* Херя, сеникида бироз дам олмоққа қарор қилдим. Муций, хотинингни таклиф этмоқни ихтиёр этдим.

Девонбеги қарсак чалади. Кул пайдо бўлади, бироқ Калигула уни тўхтатади.

Калигула. Бир дақиқа! Жаноблар, сизларга маълумки, бу одатга анчадан буён ўрганиб қолганимиз учунгина давлатимизнинг молиявий аҳволи чидаб турибди. Лекин кечадан бошлаб энди ҳатто одатлар ҳам ёрдам бермаяпти. Шунинг учун хизматчиларни қисқартириш каби ўта ачинарли бир заруратга мурожаат этишга мажбур бўлмоқдаман. Шубҳасиз, сиз қадрлай оладиган фидокорлик руҳида мен сарой харажатларини озайтиришга, қуллардан баъзиларини озод қилиб, уларнинг ўрнига сизларни олишга қарор қилдим. Ўриндикларни қўйиб, дастурхон тузашга киришинг.

Сенаторлар саросимада бир-бирларига қарайдилар.

Геликон. Қани, жаноблар, озгина эзгу ниятингизни намойиш этинг-чи. Бунинг устига, ижтимоий пиллапояда кўтарилишдан кўра тушиш осонроқ, бунга амин бўласиз.

Сенаторлар истаб-истамай, ўз жойларини тарк этадилар.

Калигула (Цезонияга). Норози қулларни қандай жазолашади?
Цезония. Менимча, қамчи билан уришса керак.

Сенаторлар шошиб қолишади ва укувсизлик билан столларни қўя бошлашади.

Калигула. Урининг, урининг! Барча ишда асосийси — тартиб. *(Геликонга.)* Менимча, улар эпини йўқотганлар.

Геликон. Ростини айтганда, уларда эпнинг ўзи бормиди? Қилич ўйнатиш ёки буйруқ беришни айтмаса. Сабр қилиш керак, вассалом. Инсонни бир кунда сенатор қилиш мумкин, ишчан ходим эса ўн йилда яралади.

Калигула. Сенаторни ходим қилиш учун эса, қўрқаманки, йигирма йил кетса кераг-ов.

Геликон. Бироқ улар ҳартугул улар ниманидир эплашяпти. Менимча, уларнинг бу ишга иштиёқлари бор. Улар айнан қуллик учун яралганлар.

Сенаторлардан бири юзини артади.

Геликон. Қара, улар терлай бошлашди, бу яхши нарса.

Калигула. Ажойиб! Ҳаддан кўп нарса талаб қилиш керак эмас. Бундан бадтар бўлиши ҳам мумкин эди. Кейин эса адолат учун ўзингга бир дақиқа имконият бериш ҳамиша ёқимлидир. Айтгандай, адолат ҳақида, шошилишимиз лозим — бугун мен яна

қатл этишим ҳам керак. Ҳа, Руфийнинг омади бор экан, бирдан очқаб қолдим. *(Таъкидлаб.)* Руфий — бу ўлиши шарт бўлган чавандоз. *(Пауза.)* Нега энди у ўлиши керак, деб сўрамайсизларми?

Барча жим. Айни пайтда қуллар егулик олиб келишади.

Калигула *(юмшоқлик билан).* Мана, ақлингиз ҳам кириб қолибди. *(Гўшт чайнаб.)* Ва ниҳоят тушундингларки, ўлмоқ учун бирор нарсада айбли бўлмоқ мутлақо шарт эмас. Аскарлар, мен сизлардан розиман. Тўғрими, Геликон? *(Чайнашни бас қилади ва дастурхон атрофидагиларга диққат билан тикилади.)*

Геликон. Албатта! Лашкармисан, лашкар! Бироқ агар фикримни билишни истасанг, энди улар ақлли бўлиб қолишган ва бошқа жанг қилишни ҳам истамайди. Агар янада муваффақиятга эришсалар, салтанат қулайди.

Калигула. Ғаройиб. Энди эса дам оламиз. Хоҳлагандай ўтираверинглар, одоб қоидаларини унутамиз. Ҳар тугул ўша Руфийнинг омади бор экан. Ишонтириб айтаманки, у бу кичкинагина кечикишнинг қадрига етмайди. Бу ажални кечиктирган бир неча соат — бундан қимматлироқ не бўлиши мумкин?

У овқатланишга киришади бошқалар ҳам. У ўзини дастурхон атрофида қандай тутишни билмаслиги аён бўлиб қолади. У суюкчаларни ёнида ўтирганларнинг ликобларига ирғитмаслиги, чала чайналган гўшт бўлақларини овқатга туфламаслиги, шунингдек, тишларини тирноғи билан ковласлиги ва шунақаям нафрат билан бошини силкитмаслиги мумкин эди. Устига-устак, у буларнинг барини овқат пайтида ҳеч қандай хижолатсиз қилмоқда эди. Бироқ у туйқусдан овқатланишни бас қилади ва синчков нигоҳини ҳамтовоқларидан бири — Лепидда тўхтатади.

Калигула (*кескин*). Хафа кўринасан. Бу мен ўғлингни ўлдиришга буюрганам учунми, Лепид?

Лепид (*томоғига луқма тиқилиб*). Йўғ-е, Гай, аксинча.

Калигула (*ҳаяжонда*). Аксинча! Юракда нима бўлаётганини юзнинг фош этмаслиги, оҳ. Менга нақадар ёқимлидир. Сенинг юзинг ғамгин. Юрагинг-чи? Аксинча, Лепид, шундай эмасми?

Лепид. (*қатъий*). Аксинча, Цезар.

Калигула (*янада қувониб*). Оҳ, Лепид, ҳеч кимни сенчалик севмайман. Кел бирга кулишамиз. Менга бирон қувноқ воқеани гапириб бер.

Лепид. (*ўз кучига ортиқча баҳо бериб*.) Гай!

Калигула. Хўп, яхши, унда мен айтиб бераман. Бироқ сен куласан, хўпми, Лепид? (*Ёвуз нигоҳ*.) Ҳеч йўқ иккинчи ўғлинг ҳаққи-ҳурмати. (*Яна қувноқ*.) Бунинг устига сен ҳеч нарсдан хафа эмассан-ку. (*Бир хўплам ичиб, гапиришга ундайди*.) Ак...Аксин...Қани, Лепид!

Лепид (*ҳорғин*). Аксинча, Гай

Калигула. Жуда соз. (*Ичади*.) Энди эса эшит. (*Орзулаб*.) Оламда ҳеч ким севмайдиган шўрлик бир император яшарди. У эса Лепидни севарди ва бу севгини юрагидан суғуриб ташлаш учун унинг кичик ўғлини ўлдиришни буюрди. (*Ўзгарган оҳангда*.) Турган гапки, бу нотўғри. Наҳотки, қизиқ бўлмаса? Кулмаяпсанми? Ҳеч ким кулмаяптими? Унда эшитинглар. (*Нафратли ғазаб билан*.) Мен ҳаммангизнинг кулишингизни истайман. Сен, Лепид ва бошқалар ҳам. Турларинг ва кулларинг. (*Мушти билан столни уради*.) Эшитяпсизларми, қандай кулишларингни кўрмоқчиман.

Ҳамма туради. Бу саҳнанинг давомини Калигула ва Цезониядан бошқа актёрлар худди қўғирчоқлардай ўйнашлари мумкин.

Калигула (*тўхтовсиз кулиб, ерга қулайди*). Йўқ, сен уларга бир қара, Цезония. Ҳеч нарса қолмади-я. Номус, ғурур, азиз ном,

қадим тафаккур — буларнинг бари энди ҳеч нарсага арзимайди. Кўрқув олдида ҳаммаси йўқолади. Ҳа, Цезония, кўрқув — мана юксак туйғу, ҳар турли аралашмаларсиз, тоза ва дахлсиз, қоринга оид унча кўп бўлмаган олижаноб туйғулардан бири. *(У пешонасини қўли билан артади ва ичади. Дўстона.)* Энди бошқа нарса ҳақида гаплашамиз. Херея, негадир жимсан.

Херея. Фақат сен рухсат берсанггина, мен гапираман, Гай.

Калигула. Жуда соз. Унда жим бўл. Мен дўстимиз Муцийни жон қулоғим билан эшитган бўлардим.

Муций *(зўрға)*. Хизматингга тайёрман, Гай.

Калигула. Қани, хотининг ҳақида гапириб бер-чи. Олдин эса уни мана бу ёққа — менинг чап ёнимга ўтқаз.

Муцийнинг хотини Калигуланинг ёнига келади.

Муций *(эсанкираб)*. Менинг хотиним? Мен уни севаман.

Ҳамма кулади.

Калигула. Тушунаман, тушунаман, дўстгинам. Лекин бу қандай пасткашлик! *(Аёл энди унинг ёнида. У паришонлик билан аёлнинг чап елкасини силайди. Ҳозирча зўрликсиз.)* Айтгандай, ҳали кирганимда сизлар бу ерда нимадир уюштираётгандингларми, а? Ҳойнаҳой кичкинагина фитна тузаётгандинглар?

Қари зодагон. Калигула, нималар деяпсан?..

Калигула. Арзимаган гап, чиройлигинам. Кексалик қуйилмоғи керак. Буларнинг бари ростдан ҳам арзимаган гап. Сизлар жасорат кўрсатишга қодир эмассизлар. Мен шунчаки яна қандайдир давлат ишларини саранжомлашим кераклигини қўққисдан эслаб қолдим. Лекин аввало табиат томонидан вужудимизга жо этилган енгиб бўлмас эҳтиёжларга ҳурмат кўрсатамиз. *(Ўрнидан туради ва Муцийнинг хотинини қўшни хонага олиб кириб кетади.)*

ОЛТИНЧИ КЎРИНИШ

Муций туришга уринади.

Цезония (*назокат билан*). Муций, мана бу ғаройиб майдан яна озгина ичган бўлардим.

Муций итоат билан индамай унга май қуяди. Ҳамма ноқулай аҳволда. Ўриндиқлар ғичирлайди. Кейинги гаплар бирмунча қовушмайроқ боради.

Цезония. Ҳа, Херея! Ҳозиргина бу ерда нима учун жанг қилганликларингни энди айтиб беролмайсанми?

Херея (*совуқ қилиб*). Ҳаммаси шундан бошландики, азизам Цезония, биз шеърият ўлим келтирувчи бўлиши мумкинми ёки йўқми, дея баҳслашиб қолдик, Цезония. Бағоят қизиқ. Албатта, бунга менинг аёлона ақлим етмайди. Бироқ мени сизларнинг санъатга бўлган иштиёқ туфайли бир-бирингиз билан муштлашишга тайёр эканингиз ҳайратга солмоқда.

Херея (*ўшандай оҳангда*). Биламан. Бунақа иштиёқда, албатта, шафқатсизликдан бир томчи бўлиши кераклигини Калигула менга айтганди.

Геликон. Севгида эса — жиндеккина зўрликдан.

Цезония (*чайнаб*). Бунда бирмунча ҳақиқат бор. Бошқалар қандай ўйлайди?

Қари зодагон. Калигула — чинакам руҳшунос.

Биринчи зодагон. У мардлик ҳақида жуда жозибали гапирди.

Иккинчи зодагон. У ўзининг барча фикрларини жамлаб, ёзиб бориши лозим. Бу бебаҳо китоб бўларди.

Херея. Бу уни чалғитиши мумкинлигини айтмаганда ҳам. Ахир кўриниб турибдики, у кўнгилхушликларга муштоқ.

Цезония (*ейишда давом этиб*). У бу ҳақда ўйлаб кўрди ва айни дамда улкан бир рисола ёзмоқда, эшитиб хурсанд бўласизлар.

ЕТТИНЧИ КЎРИНИШ

Калигула ва Муцийнинг хотини кирадилар.

Калигула. Муций, сенга хотинингни қайтармоқдаман. У яна сеники. Бироқ узр сўрайман, мен қандайдир фармонлар беришим лозим.

САККИЗИНЧИ КЎРИНИШ

Цезония (*турганича қолган Муцийга*). Биз шубҳа қилмаймизки, Муций, бу рисола энг машхур асарлардан ҳам ўтиб кетади.

Муций (*Калигула йўқолган эшикка қараб*). У ерда нима гап, Цезония?

Цезония (*бепарво*). О, буни мен тушунмайман.

Херея. Бундан хулоса қилиш мумкинки, унда шеъриятни ўлдирувчи кучи ҳақида сўз боради.

Цезония. Айнан шунақага ўхшайди.

Қари зодагон (*қувониб*). Ҳа, нима! Херея айтганидай, бу уни чалғитиши мумкин.

Цезония. Ҳа, гўзалгинам. Лекин кўрқаманки, рисоланинг номи сизларни доводиратиб қўйиши мумкин.

Херея. У қандай номланган?

Цезония. “Шамшир”.

ТЎҚҚИЗИНЧИ КЎРИНИШ

Калигула тез кириб келади.

Калигула. Мени кечиринглар, бироқ давлат ишлари ҳам кутиб турмайди. Девонбеги, сен ғаллахоналарни беркитишни буюрасан. Бу ҳақдаги ҳужжатни ҳозиргина имзоладим. Сен уни хобгоҳдан топасан.

Девонбеги. Бироқ...

Калигула. Эртадан очарчилик бошланади.

Девонбеги. Бироқ халқ норози бўлади.

Калигула (*Ўта кескинлик ва аниқлик билан*). Мен эртадан очарчилик бошланади деб айтдим. Очарчилик нима экани ҳаммага аён: бу миллий офат. Миллий офат эртага бошланади... Мен уни қачон хоҳласам, ўшанда тўхтатаман. (*Иштирокчиларга тушунтиради.*) Охир-оқибат озод эканимни исботловчи усулларим унчалик ҳам кўп эмас. Ҳамиша кимнингдир ҳисобига озод бўладилар. Бу ачинарли, бироқ одатий ҳол. (*Муцийга назар ташлайди.*) Мисол учун рашкни олинг ва сиз менинг ҳақ эканимга амин бўласиз. (*Ўйчан.*) Аслида рашк — бу жуда хунук нарса эса-да! Арзимаган иззат-нафс ва ўта таъсирли тасаввур учун қайғуриш! Сенинг хотининг қандайлигини кўз олдинга келтириш...

Муций муштларини қисади ва нимадир дейишга кезланади.

Калигула (*жуда тезликда*). Қани, дастурхонга, жаноблар! Биз Геликон билан тинимсиз ишлаётганимиз сизга маълумми? Биз ўлим жазоси ҳақидаги мухтасар рисола ни тугалляпмиз ва сиз бу ҳақдаги фикрларингизни айтиб бергайсиз.

Геликон. Агар сизнинг фикрингизни сўрашгудай бўлса

Калигула. Саховатли бўлайлик, Геликон! Уларга ўзимизнинг кичкинагина сирларимизни оча қолайлик. Шундай қилиб, учинчи бўлим, биринчи боб.

Геликон (*туради ва ифодали қилиб*). “Ўлим жазоси енгиллик ва халоскорлик олиб келади. Бу чора ўз ижроси каби ўз мақсадларида ҳам кенг қамровли, руҳлантирувчи ва адолатлидир. Одамлар айбдор бўлганликлари учун ўладилар.

Одамлар Калигуланинг фуқаролари бўлганликлари учун айбдордирлар. Калигуланинг фуқароси эса ҳаммадир. Бундан чиқадики, ҳамма айбдор. Ундан эса ҳамманинг ўлимга маҳкумлиги аён бўлади. Бу вақт ва сабр-бардош талаб этади”.

Калигула (*кулиб.*) Не дейсизлар? Сабр, мана бебаҳо кашфиёт! Агар билсангиз, бу сиздаги мени энг кўп ҳайратга солгувчи нарсанинг ўзидир. Энди эса, жаноблар, сиз озодсиз. Херея барчангизга рухсат беради. Бироқ Цезония қолсин. Лепид ҳам, Октавий ҳам! Яна Мерейя ҳам. Менинг томошагоҳимда ишлар қандай бораётганини сизлар билан муҳокама этишни истардим. Бу мени жудаям ташвишга солмоқда.

Қолганлар аста-секин кетадилар. Калигула кўзлари билан Муцийни кузатиб қолади.

ЎНИНЧИ КЎРИНИШ

Херея. Хизматингга тайёрман, Гай. У ерда нима гап? Ходимлар ёмон ишлашяптими?

Калигула. Эй йўқ, бироқ фойда оз.

Мерейя. Нархларни кўтариш керак.

Калигула. Мерейя, сен жим туриш имкониятини бой бердинг. Сенинг ёшингда бунақа нарсаларнинг қизиғи йўқ ва мен фикрингни сўрамаяпман.

Мерейя. Унда нега мени қолишга буюрдинг?

Калигула. Чунки менга ҳадемай беғараз маслаҳат керак бўлади.

Херея. Агар рухсат берсанг, Гай, ўзимнинг ғаразли маслаҳатимни бераман ва нархларни ўзгартириш шарт эмаслигини айтаман.

Калигула. Тушунаман. Бироқ молиявий ишларимизни ўнглашимиз керак-ку. Мен режамни Цезонияга тушунтирдим, у сизларга баён қилиб беради. Мен эса жуда кўп ичдим ва мени уйқу олаяпти. (*Ётади ва кўзини юмади.*)

Цезония. Ҳаммаси жуда ҳам оддий. Калигула янги орден таъсис этади.

Херей. Боғлиқлик кўрмаяпман.

Цезония. Шунга қарамай, у бор. Бу “Фуқаролик жасорати учун” ордени бўлади. Уни Калигуланинг томошагоҳини кўп зиёрат қилган фуқаролар оладилар.

Херей. Олижаноб фикр.

Цезония. Мен ҳам шундай деб ўйлайман. Айтишни унутибман, бу мукофот кириш чипталари санаб чиқилганидан сўнг ҳар ойда берилади: ўн икки ой давомида бу мукофотни олмаган фуқаро сазойи ёки қатл этилади.

Лепид. Нечун “ёки қатл этилади”?

Цезония. Чунки Калигуланинг айтишича, бунинг аҳамияти йўқ. Муҳими, у танлай олса бас.

Херей. Офарин. Мана энди ғазна тўлади.

Геликон. Асосийси эса, эътибор беринг, қандай юксак маънавиятлилик усули билан. Қолаверса, республикавий давлатларда қилинганидек солиқни саховатпешага тўлаганларидан кўра, яхшиси, остонада олган маъкул.

Калигула кўзини қия очади ва четда турганча қандайдир шиша чиқариб, ундан ниманидир хўплаётган қария Мерейяга қарайди.

Калигула (ётганча). Нима ичяпсан, Мерейя?

Мерейя. Бу бўғмага қарши, Гай.

Калигула (унинг олдига келади, қолганларни нари туришга мажбурлайди ва ҳидлайди). Йўқ, бу заҳарга қарши дори-ку.

Мерейя. Йўғ-е, Гай. Ҳазиллашяпсан шекилли. Кечалари нафасим қисганидан анчадан бери даволанаман.

Калигула. Демак, заҳарланишдан кўрқасан?

Мерейя. Менинг касалим...

Калигула. Йўқ. Ҳамма нарсани ўз номи билан атаймиз: сен мени заҳарлаб қўяди деб қўрқасан. Мендан шубҳаланасан, мени кузатиб юрасан.

Мерейя. Худолар ҳаққи айтаманки, ундай эмас!

Калигула. Сен менга ишонмайсан. Ҳамиша мендан эҳтиётланасан.

Мерейя. Гай!

Калигула (*қўпол қилиб*). Жавоб бер. (*Рад этиб бўлмас даражада.*) Агар сен радиоғу ичар экансан, бундан келиб чиқадики, сен менга сени заҳарлаш ниятини тиркаябсан.

Мерейя. Ҳа ... яъни ... йўқ.

Калигула. Мени гўё сени заҳарлашга қарор этган дея тахмин қилиб, не йўл билан бўлса-да менинг хоҳиш-иродамга қарши чиқишга уринасан.

Сукунат чўқади. Цезония ва Херея бу гап бошланиши билан саҳна ортига чекинишган; биргина Лепид хавотир ила уни тинглайди.

Калигула (*янада изчил мулоҳаза қилади*). Шундай қилиб, бизда сен қочиб қутулолмайдиган икки жиноят ва унинг муқобили: ё мен сени ўлдиришни истамаганман ва сен мендан, императорингдан нотўғри шубҳаланяпсан. Ёки мен истаганману сен, қари така, менинг режамга қаршилиқ қиляпсан. (*Пауза. Калигула қарияга қониқиш билан қарайди.*) Хўш, Мерейя, бу фикрим қалай?

Мерейя. У... У бенуқсон, Гай. Лекин менинг ҳолатимга тўғри келмайди.

Калигула. Ва учинчи жиноят: сен мени телба деб ўйлаяпсан. Энди эшит. Мана шу уч жиноятдан бири, яъни иккинчиси сен учун шарафлидир. Бунақада сен тез орада мени қанақадир қарор қабул қилди, дея тахмин қиласан ва унга қаршилиқ кўрсатасан, демак, исёнчисан. Сен кўзғолон йўлбошчисан, инқилобчисан. Бу жуда яхши. (*Фамгин.*) Мен сени жудаям яхши кўраман, Мерейя.

Шул боис қолганлари учун эмас, иккинчи жиноятинг учун суд қилинасан. Исёнчилигинг учун эркакларга хос ўлим топасан.

Бу гап давомида Мерейя ўз ўриндиғига тобора чўкиб бораверади.

Калигула. Ташаккур билдирма менга. Бу табиий бир ҳол. Ол. (Унга шишани узатади ва илтифот ила таклиф этади.) Шу заҳарни ичақол.

Мерейя ҳўнграшдан титрайди ва нажотсизларча бош силкийди.

Калигула (сабри тугаб). Қани, тезроқ.

Мерейя қочишга уринади. Калигула худди шер мисол бир сакрашдаёқ саҳнанинг ўртасида унга етиб олади, пастак ўриндиққа ташлайди ва бир неча сониялик олишувдан сўнг шишани унинг тишлари орасига тиқади ва мушт билан шишани синдиради. Мерейя талваса ичида титраб, жон таслим қилади: унинг юзи кўзёш ва қонга бўялган.

Калигула (Мерейя ўзи билан олиб юрган шишанинг синиғини Цезонияга узатиб). Бу нима ўзи? Радиоғуми?

Цезония (хотиржам). Йўқ, Калигула. Бўғмага қарши дори.

Калигула (Мерейяга қараб, жим тургач). Барибир. Нима фарқи бор? Сал олдину сал кейин...

Қўлларини тўхтовсиз артиб, ташвишли бир қиёфада қўққисдан чиқиб кетади.

ЎН БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Лепид (мутлақо ҳорғин). Энди нима қиламиз?

Цезония (*шунчаки*). Аввало жасадни йўқотиш керак деб ўйлайман. У жуда хунук турибди!

Херя ва Лепид жасадни кўтариб, саҳна ортига олиб ўтишаркан,

Лепид (*Херяга*). Шошилиш керак.

Херя. Икки юз кишича бўлишимиз лозим.

Сципион киради. Цезонияни кўриб, чиқиб кетмоқчи бўлади.

ЎН ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Цезония. Буёққа кел.

Сципион. Сенга нима керак?

Цезония. Яқинроқ кел. (*Унинг ёқасидан олади ва кўзларига қарайди. Пауза. Совуқ қилиб.*) У отангни ўлдирдимми?

Сципион. Ҳа.

Цезония. Уни ёмон кўрасанми?

Сципион. Ҳа.

Цезония. Уни ўлдиришни истайсанми?

Сципион. Ҳа.

Цезония (*уни бўшатиб*). Унда нима учун буни менга айтяпсан?

Сципион. Чунки мен ҳеч кимдан кўрқмайман. Уни ўлдиришим ёки ўзимнинг қурбон бўлишим — бу фақатгина барчасига барҳам беришнинг турли усуллари холос. Иннанкейин, сен мени сотмайсан.

Цезония. Сен ҳақсан, мен сени сотмайман. Бироқ сенга бир нарса айтмоқчиман — тўғрироғи, сендаги мавжуд яхши нарсалар билан суҳбатлашишни истардим.

Сципион. Мендаги яхши нарса — менинг нафратим.

Цезония. Нима бўлгандаям, мени эшитиб қўй. Ҳозир мен сенга айтмоқчи бўлганим, бир вақтнинг ўзида ҳам ақл бовар қилмас, ҳам аниқ-равшан нарсадир. Лекин бу сўзни чинакамига

тинглаганида эди, бу дунёни бутунлай ўзгартириб юборишга қодир ўшал бирдан-бир инқилобни амалга оширган бўларди.

Сципион. Унда айтақол.

Цезония. Шошилма. Аввало отангнинг тилини суғуриб олаётганларида унинг оғриқдан буришган юзини эсга ол. Ўша қонга тўлган оғиз, ўша тилка-пора қилинаётган ҳайвон қичқириғидай қичқириқни ўйлаб кўр.

Сципион. Ҳа.

Цезония. Энди Калигула ҳақида ўйла.

Сципион (*борки нафратини овозга бериб*). Ҳа.

Цезония. Энди эса қулоқ сол: уни тушунишга ҳаракат қил.
(*Сципионни эсанкираган ҳолда қолдириб, чиқиб кетади.*)

Геликон киради.

ЎН УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Геликон. Калигула шу ёққа келяпти. Шоир, сиз тушлик қилмоқчи эмасмисиз?

Сципион. Геликон! Менга ёрдам бер.

Геликон. Бу ҳавфсиз эмас-да, жонгинам. Унинг устига мен шеърятда ҳеч нарсани тушунмайман.

Сципион. Сен менга ёрдам бера оласан. Сен шунчалар кўп биласанки.

Геликон. Мен кунлар ўтаётгани ва овқатланишга шошилиш кераклигини биламан. Яна шуни биламанки, сен Калигулани ўлдира олишинг мумкин эди ва у ҳам бунга қаршилик қилмаган бўларди.

Калигула киради. Геликон кетади.

ЎН ТЎРТИНЧИ КЎРИНИШ

Калигула. Э, бу сен-ку. *(Ўзини қандай тутишни билмай, уккиланиб тўхтади.)* Сени анчадан бери кўрмагандим. *(Секин-аста у томон юради.)* Нималар қиялпсан? Ёзишни ташламадингми? Менга сўнгги ёзган битикларингни кўрсатасанми?

Сципион *(у ҳам ўзидан айрилган: уни нафрат ва яна қанақадир бошқа, унинг ўзига ҳам тушунарсиз бўлган туйғу ўзаро талашадилар).* Мен бир неча шеърлар ёздим, цезар.

Калигула. Нима ҳақида?

Сципион. Билмадим, цезар. Балки табиат ҳақидадир.

Калигула *(эркинроқ).* Ажойиб мавзу. Қамровли. Табиат сенга не инъом этмоқда?

Сципион *(ўзини қўлга олиб, истеҳзо ва алам билан).* У мени цезар бўла олмаганим учун овутади.

Калигула. Ҳм-м! Сенинча қандай, у мени цезар бўла олганим учун овутишга ярармикин?

Сципион *(ўша оҳангда).* Унинг янада чуқурроқ жароҳатларини ҳам даволай олиши ҳаққи рост-ку.

Калигула *(ҳайратланарли даражада жўн.)* Жароҳатлар? Сен буни алам билан айтдинг. Бу отангни ўлдирганим учунми? Аммо бу нақадар аниқ сўз эканини билсанг эди. Жароҳат! *(Бошқа оҳангда.)* Фақат нафратгина кишиларни ақллироқ қилади.

Сципион *(совуқ овозда).* Мен табиат ҳақидаги саволингга жавоб бердим.

Калигула ўтиради, Сципионга қарайди, кейин туйқус унинг қўлидан тутади ва куч билан ўзига тортиб, оёқлари остига ўтқазади. Унинг юзини кафтлари билан қисади.

Калигула. Менга ўз шеърингни ўқиб бер.

Сципион. Йўқ, цезар, ўтинаман.

Калигула. Нечун?

Сципион. Ёнимда эмас.

Калигула. Уни ёддан билмайсанми?

Сципион. Йўқ.

Калигула. Ҳеч йўқ у нима ҳақда эканини айт.

Сципион *(ўшандай зўриқиб ва гўё хоҳламай).* Мен унда айтганманки...

Калигула. Хўш?

Сципион. Йўқ, эслолмайман...

Калигула. Уриниб кўр...

Сципион. Мен хуфёна келишув ҳақида айтганманки, ер...

Калигула *(худди ўз фикрларига шўнғигандай, гапини бўлади)...* ер ва товонлар аро...

Сципион *(унинг боши қотади: шубҳаланиб давом этади).* Ҳа, эҳтимол шундай...

Калигула. Давом эт.

Сципион... ва Рим тепаликларининг кўринишлари ҳақида ва ўз ортидан кечани олиб келувни ўша қисқа ва зирқиратувчи хотиржамлик борасида...

Калигула... ва кўм-кўк осмондаги жарқалдирғочларнинг қичқириви ҳақида...

Сципион (*аста-секин эриб*). Ҳа, бу ҳақда ҳам.

Калигула. Кейин.

Сципион. Ва туйқус қайрилиб, ўзининг жимирлаётган юлдузлар экилган нариги томонини очувчи осмон ҳали тилла рангда бўлган ўшал майин лаҳза ҳақида.

Калигула. Замин у пайт тунга пешвоз чиқаргувчи тутун, дарахтлар ва дарёнинг ўшал бўйи ҳақида...

Сципион (*жазавада*)...чирилдоқлар чириллайди, кундузги жазирама пасаяди, итлар, кечиккан араваларнинг ғичирлаши, деҳқонларнинг овозлари...

Калигула... Ва йўллар шамшод ва зайтунлар остида сояларга бурканади...

Сципион. Ҳа, ҳа, ҳаммаси тўғри! Бироқ сен нечун фаҳмлаб қолдинг?

Калигула (*Сципионни ўзига тортиб*). Билмадим. Балки бизларга бу ва бошқа ҳақиқатлар бирдай қадрли бўлгани учундир.

Сципион (*сесканиб кетади ва юзини Калигуланинг кўксига беркитади*). Оҳ, агар мен ҳар ёнда фақат биргина муҳаббатнинг чеҳрасини кўрар эканман, барибир эмасми?

Калигула (*унинг бошини силаб*). Бу буюк қалбларга хосдир, Сципион! Агар менга қалбнинг шундай тиниқлигини англаш берилганда эди! Лекин ҳаётга қанчалар ташна эканимни жуда яхши биламан, табиат уни босолмайди. Сен буни тушунолмайсан. Бошқа оламдансан. Мен ёвузликка, сен эса бус-бутун эзгуликка дохилсан.

Сципион. Мен тушуна оламан.

Калигула. Йўқ. Менинг вужудимда унсиз гирдобга, ириётган сув ўтларига ўхшаш нимадир... (*Туйқус ўзгарган овоз билан*) Шейринг гўзалдир балки. Бироқ агар фикримни билмоқчи бўлсанг...

Сципион (*ўша туришида*). Ҳа.

Калигула. Буларнинг бари қон камлигидан азобланади.

Сципион кескин ортига сакрайди ва даҳшат билан Калигулага қарайди. У Калигуладан янада узоқроққа чекинаркан, зўриққан бир ҳолатда унга қарай-қарай, паст овозда гапиради.

Сципион. О маҳлуқ, жирканч маҳлуқ! Сен яна майнавозчилик қилдинг, а? Энди ўзингдан мамнунмисан?

Калигула (*енгил қайғу билан*). Сен айтаётган гапларда ҳақиқат бор. Мен майнавозчилик қилдим.

Сципион (*ўша оҳангда*). Юрагинг ҳойнаҳой нақадар қабиҳ қа қонхўр бўлса керак. Шунчалар алам ва нафрат — улар сени ҳойнаҳой тилка-пора қилаётгандир!

Калигула (*юмшоқлик билан*). Етар, жим бўл!

Сципион. Сенга қанчалар раҳмим келади ва қанчалар нафратланаман!

Калигула (*ғазаб билан*). Жим бўл!

Сципион. Сен ҳойна-ҳой нақадар бир жирканч танҳоликда яшаётган бўлсанг керак!

Калигула (*гўё портлаб, унга ташланади, ёқасидан олиб, силтайди*). Танҳолик! Сен уни тотиб кўрганмидинг! Шоирлар ва мажмағиллар ёлғизлиги. Ёлғизлик? Қандай? Сен одам ҳеч қачон ёлғиз қолмаслигини билмайсан! Келажак ва ўтмишнинг борки юки ҳар ерда биз биландир! Ўлдирган кишиларимиз ҳам биз билан. Бу ҳали яна энг қийини эмас. Бироқ ўша биз севган кишилар, севмаган кишилар ва бизни севганлар, пушаймонлик, истак, талх ва мулойимлик, бузуқлар ва худоларнинг барча тўдаси. (*Уни қўйиб юборади ва ўз жойига қайтади.*) Ёлғиз қолиш! О, агар мен фақат ёлғизликка, бироқ ўзгалар иштироки билан заҳарланган меникига ўхшаш эмас, чинакам сокинлик ва дарахт титроғига фарқ бўла олганимда эди! (*Туйқус чулғаб олган ҳорғинлик ила ўтиради.*) Ёлғизлик! Йўқ, Сципион. У алам аччиғида ёриб ташланган ва тинган товуш ва овозлар ила мудом жаранглайди. У мен эркалаган аёллардан қабиҳроқ, бизни тун

чирмаб олганда ва мен ниҳоят тўйинган танамдан ажралиб, ҳаёт ва мамот орасида ҳеч йўқ озгина эса-да ўзим билан қолишни умид қиламан, менинг ёлғизлигим ёнимда пинакка кетган аёлларнинг қўлтиғи остида то четларигача ҳузурнинг аччиқ бўйлари билан тўлади.

У гўё бўғилиб қолгандай. Узоқ жимлик.

Сципион Калигуланинг ортидан келиб, ишонқирамай унга яқинлашади. Қўлини Калигулага чўзиб, унинг елкасига қўяди. Калигула ўғирилмасдан, унинг қўли устига қўлини босади.

Сципион. Ҳар бир одамнинг ҳаётда қанақадир овунчоғи бор. У баридан воз кечишга имкон бермайди. Ҳолдан тойган онда уни ёрдамга чақирадилар.

Калигула. Бу тўғри, Сципион,

Сципион. Наҳотки, ҳаётингда ундай нарса йўқ? Кўз ёшларнинг тошмоғи, сокин бир гўша?

Калигула. Бор шекилли.

Сципион. У нима экан?

Калигула (секин). Нафрат.

ПАРДА

УЧИНЧИ САҲНА

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Парда ортидан барабан ва ликобларнинг овози эшитилади. Ярмаркавий бозор тўполонга ўхшаш манзарани намойиш эта, парда кўтарилади. Марказда тортилган пардача: унинг олдидаги унча катта бўлмаган сўрида Геликон ва Цезония. Уларнинг икки тарафида ҳам асбоблари ила машшоқлар туришибди. Ўриндиқларида томошабинларга орқа қилиб бир неча сенаторлар ва Цицион ўтиришади.

Геликон (*жарчининг чорлов овозида*). Кеп қолинг! Кеп қолинг!

Ликобчалар.

Худолар яна ерга тушдилар. Гай, Калигула исми ила маълум бўлган цезар ва тангри, уларга ўзининг инсоний қиёфасини вақтинча инъом этди. Кеп қолинг, ожиз бандалар, сизларнинг кўз ўнгингизда илоҳий мўъжиза рўй бермоқда. Калигуланинг худо марҳамат қилган подшолик даврига айрича илтифот ила самовий асрорлар барчангиз ва ҳар бирингизга аён бўлғай.

Ликобчалар.

Цезония. Кеп қолинг, жаноблар! Таъзим этинглар ва қурбингиз етганча тўлов тўланглар. Бугун самовий томошага ҳамманинг пули етади.

Ликобчалар.

Геликон. Олими ва унинг саҳна ортидаги ҳаёти, унинг фитналари ва кўз ёшлари, унинг уйдагидек бемалол яшовчилари. Кеп қолинг! Кеп қолинг! Худоларингиз ҳақидаги борқи ҳақиқат!

Ликобчалар.

Цезония. Таъзим этинг ва пулни тўланглар. Кеп қолинг, жаноблар! Томоша бошланади.

*Ликобчалар. Куллар сўрига турли нарсаларни олиб чиқишиб,
орқа-олдига югурадилар.*

Геликон. Ҳақиқатнинг илк бор қўлланилаётган ҳайратомуз қайта тикланиши. Самовий кучлар шу ерда, заминда, ўзларининг борки улуғворликлари ила кўринадилар, қизиқарли, мисли кўрилмаган томоша: чақмоқ (*куллар юнон оловини ёқадилар, момақалди роқ тош солинган бочкани юмалатадилар*), тақдири азал ўзининг тантанали юриши ила! Кеп қолинг ва томоша қилинг!

*Ортидаги супада Венеранинг масхарабозона қиёфасида
кийинган Калигула кўрингувчи пардачани тортади.*

Калигула (*илтифот ила*) Бугун мен Венераман.

Цезония. Таъзим маросими бошланади. Тиз чўкинг. (*Сципиондан ташқари барча тиз чўқади.*) Ва менинг ортимдан Калигула-Венерага бағишланган илоҳий дуони қайтаринг: мотам ва рақс маъбудаси...

Зодагонлар. ... мотам ва рақс маъбудаси...

Цезония. Тўлқинлардан туғилган, денгиз тузлари ва кўпиклари боис ўта ёпишқоқ ва аччиқ...

Зодагонлар. Тўлқинлардан туғилган, денгиз тузлари ва кўпиклари боис ўта ёпишқоқ ва аччиқ...

Цезония. Сен, табассум ва надоматга...

Зодагонлар. Сен, табассум ва надоматга...

Цезония. Ранж ва завққа қиёс...

Зодагонлар. Ранж ва завққа қиёс...

Цезония. Бизни муҳаббатни дунёга келтирувчи бепарволикка ўргат...

Зодагонлар. Бизни муҳаббатни дунёга келтирувчи бепарволикка ўргат.

Цезония. Бизни бу дунёнинг, унда у йўқ, дея хабар этган ҳақиқатига ўргат...

Зодагонлар. Бизни бу дунёнинг, унда у йўқ, дея хабар этган ҳақиқатига ўргат...

Цезония. Ва бизга тенги йўқ бу ҳақиқатни муносиб яшамоқ учун кучларингни йўлла...

Зодагонлар. Ва бизга тенги йўқ бу ҳақиқатни муносиб яшамоқ учун кучларингни йўлла...

Цезония. Тўхтам!

Зодагонлар. Тўхтам!

Цезония (*давом этиб*). Бизни ўз инъомларинг ила қўмиб ташла, юзларимизни ўзингнинг холис шафқатсизлигинг, кутилмаган нафратинг ила қоплаб ол, бизнинг кўзларимизга ҳовуч-ҳовучлаб гуллар ва қотилликларни от.

Зодагонлар. ... ҳовуч-ҳовучлаб гуллар ва қотилликларни от.

Цезония. Ўзингнинг адашган сарҳушликларингни қабул эт. Уларни лоқайд ва азобли муҳаббатингнинг қаҳрли маконига кирит. Бизларни ўзингнинг вужудсиз эҳтиросларинг ила, сабабсиз қайғуларинг ва истиқболсиз қувончларинг ила бўлиб юбор.

Зодагонлар. ... истиқболсиз қувончларинг ила бўлиб юбор.

Цезония (*жуда баланд овозда*). О, сен, тушкунликка маҳкум ва куйдиргувчи, ноинсоний, лекин заминий, бизларни ўзингнинг лоқайдлик шаробинг ила қондир ва ўзингнинг зулматли ҳамда ифлос юрагингга абадий беркит.

Зодагонлар. ... бизларни ўзингнинг лоқайдлик шаробинг ила қондир ва ўзингнинг зулматли ҳамда ифлос юрагингга абадий беркит.

Зодагонлар охирги жумлани тугаллаётган пайтда, то унгача қимир этмаган Калигула қаттиқ пишқиради ва жарангдор овозда эълон қилади.

Калигула. Ҳаққи рост, болаларим, дуоларингиз ижобат бўлғувси.

Сўрида чордона қуриб ўтиради. Зодагонлар бирин-кетин унинг қаршисида тиз чўкишади ва танга узатишади: кейин чиқиб кетишдан олдин саҳнанинг ўнг бурчагида тўпланишади. Уларнинг охиргиси саросимада танга беришни унутади ва ўрнидан туриб чекинади. Бироқ Калигула шиддат билан оёққа туради.

Калигула. Ҳей! Ҳей! Буёққа кел-чи, болакай. Таъзим этмоқ — бу яхши, лекин пул бермоқ — янада яхшироқ. Раҳмат. Мана бўлди. Агар худолар бандаларнинг севгисидан ўзга хазиналарга эга бўлмаганларида эди, улар ҳам худди бечора Калигула каби қашшоқ бўлур эдилар. Энди эса, жаноблар, сизлар тарқалишингиз ва ўзларингиз иштирок этиш шарафига муяссар бўлган ҳайратомуз мўъжиза ҳақида бутун шаҳарга хабар беришингиз мумкин. Сиз ўз танангиздаги қора чўғларингиз ила Венерани кўрдингиз, ўз номи билан кўрдингиз ва Венера сизлар билан гаплашди. Боринглар, жаноблар. (*Зодагонлар кетмоққа шайланишади.*) Бир дақиқа! Чап эшик орқали чиқинглар. Ўнгдагига аскарлар қўйганман ва уларга сизларни ўлдириш буюрилган.

Зодагонлар шоша-пиша тартибсиз равишда чиқиб кетадилар. Қуллар ва муסיқачилар саҳнадан ғойиб бўлишади.

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Геликон Сципионга бармоғини нўқиб, дўқ уради.

Геликон. Сен ҳали бебош ҳаммисан, Сципион!

Сципион. Сен шаккоклик қилдинг, Гай.

Геликон. Бу нима дегани экан?

Сципион. Сен ерни қонга тўлдирдинг, энди эса осмонни ифлослик ила бўлғаяпсан.

Геликон. Бу йигитча баландпарвоз сўзларни яхши кўради.
(*Тахтакаравотга чўзилади.*)

Цезония (*жуда хотиржам*). Қанчалар қизиққонсан, болакай. Айни дақиқада Римдаги кишилар чиройли сўзлиликдан анчайин мундайроқ иборалар учун жон бермоқдалар.

Сципион. Мен Гайга ҳақиқатни айтишга қарор қилдим.

Цезония. Нима қипти, Калигула, сенинг подшоҳлигингда айни шу олийжаноб қаҳрамон-насиҳатгўй етишмаётган эди.

Калигула (*қизиқиб.*) Демак, сен худоларга ишонасанми, Сципион?

Сципион. Йўқ.

Калигула. Унда шаккокларни нима учун бунчалар қизғин қоралаётганингни тушунмаяпман.

Сципион. Мен қанқадир тушунчалар билан келишолмаслигим мумкин, аммо бу уларни йўққа чиқаришим ёки ўзгалардан уларга эга бўлиш ҳуқуқини тортиб олишим шарт деганим эмас-да.

Калигула. Мана бу камтаринлик, ҳақиқий камтарлик деб аталади! Оҳ, азизим Сципион, сен учун қандай шодман. Биласанми, озгина ҳасад ҳам қиляпман. Ахир бу, эҳтимол менда ҳеч қачон бўлмайдиган бирдан бир хислат-ку.

Сципион. Сен менга эмас, худоларнинг ўзига ҳасад қиляпсан.

Калигула. Агар изн берсанг, бу подшоҳлигимнинг буюк асрори бўлиб қолади. Бугун мендан нима гина қилиш мумкин қилиш бўлса, барчаси — бу менинг қудрат ва эрк йўлига яна бироз сурила олганимдандир. Ҳокимиятни севган одамни худоларнинг рақобати инжитади. Мен уларни тугатдим. Бу сохта худоларга, агар одам эрки бўлса, уларнинг аянчли хунарларини

ҳеч қандай тайёргарликсиз бемалол уддалай олишини исботладим.

Сципион. Шунинг ўзи шаккокликдир, Гай.

Калигула. Йўқ, Сципион, бу олдинни кўра олишлиқдир. Мен шунчаки худолар билан беллашишнинг фақат бир усули борлигини тушундим, холос: бунда улардай шафқатсиз бўлишнинг ўзи етарли.

Сципион. Мустабид бўлишнинг ўзи етарли.

Калигула. Нима ўзи ўша мустабидлик?

Сципион. Сўқир қалб.

Калигула. Буни ҳали исботлаш керак, Сципион. Мустабид бу ўз ғоялари ва шуҳратпарастлиги йўлида бутун бир халқларни қурбон этувчи зотдир. Менда ғоялар йўқ, шон-шуҳрат ва ҳокимият масаласида эса, энди ортиқча уринишимга ҳожат сезмайман. Мен ҳокимиятдан ўзимни тақдирлаш учун фойдаланаман.

Сципион. Нима учун?

Калигула. Худоларнинг бефаҳмлиги ва адовати учун.

Сципион. Адоват адоватни тақдирлай олмайди. Ҳокимият бунақа масалаларни ҳал этмайди. Мен дунё адоватларига қарши тура олувчи фақат бир воситани биламан.

Калигула. Қандай восита?

Сципион. Камбағаллик.

Калигула *(оёқларидаги тирноқларини олиб).* Уни ҳам синаб кўришга тўғри келади.

Сципион. Ҳозирча эса атрофингдаги кўплаб кишилар жон бермоқдалар.

Калигула. Аслида мутақо оз миқдорда, Сципион. Менинг қанча урушлардан бош тортганимни биласанми?

Сципион. Йўқ.

Калигула. Учтасидан. Нима учун бош тортганимни биласанми?

Сципион. Чунки сен Римнинг улуғворлигига тупурасан.

Калигула. Йўқ, чунки мен инсон ҳаётини ҳурмат қиламан.

Сципион. Мени масхара қиялпсан, Гай.

Калигула. Ёки ҳеч бўлмаганда мен уни императорнинг ғалаба тожидан кўра кўпроқ ҳурмат қиламан. Рост, ўзгалар ҳаётини ўз шахсий ҳаётимдан кўра ортиқ ҳурмат қилмайман. Ва агар менга ўлдирмоқ осон экан, шунингдек, ўлмоқ ҳам қийин эмас. Йўқ, бу ҳақда қанча кўп мулоҳаза қилсам, ўзимнинг мустабид эмаслигимга шунча кўп амин бўламан.

Сципион. Нима фарқи бор, сен мустабид бўлганингда ҳам, бу бизга қимматга тушмасди.

Калигула (*сабри тугай бошлайди*). Агар сен ҳисоблашни билганингда эди, токи соғлом фикрли мустабид томонидан қўзғалган энг арзимас уруш ҳам сизларга менинг инжиқликларимдан минг бора қимматроқ тушмоғига фаросатинг етган бўларди.

Сципион. Лекин у соғлом ақлга тўғри келган бўларди. Асосийси эса — буни тушунмоқ мумкин эди.

Калигула. Тақдирни тушунмоқ мумкин эмас, мана нима учун мен тақдирнинг ўрнини эгаллашга қарор қилдим. Мен худоларнинг бераҳм ва етиш мумкин бўлмаган қиёфасига кирдим. Бунга сенинг яқингинадаги ўртоқларинг эндигина таъзим этмоқни ўрганишди.

Сципион. Шунинг ўзи шаккоклик, Гай.

Калигула. Йўқ, Сципион, бу эҳтиросли санъат. Бу кишиларнинг хатолари шундан иборатки, улар театрга етарлича ишонмайдилар. Акс ҳолда улар самовий фожеаларни ижро этиш ва худога айланиш ҳар бирлари учун имконли эканини билган бўлардилар. Фақат юракдан ҳар қандай шафқатни суғуриб ташлаш керак холос.

Сципион. Эҳтимол шундайдир, Гай! Бироқ агар бу ҳақиқат бўлса, унда, ўйлайманки, сен бир кун келиб атрофингда сон-саноксиз шундайин бераҳм худолар оёққа туриши ва бир соатдаёқ шахсий илоҳлигингни қонга бўктириши учун зарур бўлган ҳамма нарсани қилдинг.

Цезония. Сципион!

Калигула (*лўнда ва кескин*). Қўявер, Цезония. Қанчалар рост айтганингни ўзинг ҳам билмайсан. Сципион: мен барча зарур нарсаларни қилдим. Сен айтаётган ўша онни қийинчилик билан тасаввур этаман. Бироқ баъзан уни орзулайман. Ва аччиқ бу тун қаъридан чиқаётган барча юзларда, уларнинг нафрат ва хавотир бежаган суратларида, чиндан ҳам мен бу заминда сиғинган ўшал ёлғиз худони завқ-шавқ ила танийман: худди инсон юраги каби аянчли ва разил худони. (*Титраб.*) Энди эса кет. Сен шундай ҳам кўп нарса айтдинг. (*Бошқа оҳангда.*) Мен эса ҳали оёғимнинг тирноқларини бўяшим керак. Буни кечиктириб бўлмайди.

Берилиб тирноқларини бўяётган Калигуланинг атрофида кезинган Геликондан бошқа ҳамма кетади.

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Калигула. Геликон!

Геликон. Нима?

Калигула. Ишинг юришяптими?

Геликон. Қанақа иш?

Калигула. Бу қанақаси! Ой-чи!

Геликон. Аста-секин юришяпти, фақат сабр этмоқ лозим. Лекин сен билан гаплашиб олишни истардим.

Калигула. Сабрим балки етар-куя, бироқ вақт етмайди. Шошилиш керак, Геликон.

Геликон. Мен сенга ҳаракат қиламан, деб айтдим-ку. Лекин аввал сенга муҳим нарсаларни етказишим керак.

Калигула (*гўё эшитмагандай*). Бир тасаввур қил-а, у меники бўлган эди.

Геликон. Ким?

Калигула. Ой.

Геликон. Ҳа-я, албатта. Ҳаётингга суиқасд тайёрланаётганини биласанми?

Калигула. У бутунлай меники бўлган эди. Рост, фақат икки ёки уч марта, бироқ ҳартугул меники бўлган эди.

Геликон. Мен анчадан буён сен билан гаплашиб олмоққа уринаман.

Калигула. Бу ўтган ёзда бўлган эди. Мен унга термулиб, боғ қаторлари аро эркалардим, ва ниҳоят, у тушунди.

Геликон. Бу ўйинларни қўяйлик, Гай. Майли, мени эшитишни истамассан, барибир, айтиб қўйиш — бурчим. Агар эътибор қилмасанг, баттар бўлади.

Калигула (*оёқ тирноқларини ҳафсала билан бўяшда давом этиб*). Бу лок ҳеч нарсага ярамайди. Ҳа, майли, ойга қайтайлик. Бу мўъжизакор август оқшомида рўй берган эди. (*Геликон афсус билан ортига ўгирилади ва ўрнида қотиб, жим бўлади.*) Биринчи бўлиб, у оз-моз қиқирлади. Мен эса ётгандим. Аввалига у мутлақо қонли бўлиб, шундоққина уфқ устида турарди. Кейин тобора тезроқ кўтарилди бошлади ва тобора енгиллашиб бораверди. У қанча юқори кўтарилгани сари шунча ойдинлашарди. У зулматдаги жилваланаётган юлдузларга тўла оқ-сутранг кўлга ўхшарди. Ваниҳоят у туннинг қайноқ нафасида мулойим, енгил ва қип яланғоч пайдо бўлди. У хобгоҳ остонасидан ўтиб, шошмасдан ва ишонч ила менинг тўшагимга яқинлашди ҳамда мени ўзининг табассуму жилваларига чулғаб, унга ўрнашиб олди. Бу лок мутлақо ҳеч нарсага ярамайди. Мана, кўрдингми, Геликон, мен мақтанмасдан ҳам, у меники бўлганини айта олишим мумкин.

Геликон. Мени эшитишни ва сенга нима хавф солаётганини билишни истайсанми?

Калигула (*тирноқларини бўяшни тўхтатади ва унга қаттиқ тикилади*). Мен фақат ойни истайман, Геликон. Ўлим қаердан келишини олдиндан биламан. Лекин ҳали ўзимни яшашга мажбур этаётган нарсаларнинг барини батамом тугатганимча йўқ. Шунинг учун мен ойни истайман. Токи уни қўлга киритмас экансан, бу ерга келмагин.

Геликон. Начора, мен ўз бурчимни бажараман ва сенга айтишим шарт бўлган нарсани айтаман. Сенга қарши фитна

тузилган. Унинг бошида Херея турибди. Мен қўлга туширишга эришган мана бу қоғоз¹дан энг асосийсини билиб олишинг мумкин. Мен уни мана бу ёққа қўйяпман.

Геликон қоғозни оромкурсига қўяди ва эшикка юради.

Калигула. Қаёққа, Геликон?

Геликон (*остонадан*). Ойни излагани.

ТЎРТИНЧИ КЎРИНИШ

Бошқа эшикдан кимдир мўралайди. Калигула кескин ўгирилади ва қари зодагонни пайқади.

Қари зодагон (*қатъиятсизлик билан*). Мумкинми, Гай?

Калигула (*сабрсизлик билан*). Майли, кир. (*Унга қараб.*) Демак, биз Венерага яна бир бор назар ташламоқ учун келдикми, гўзалгинам!

Қари зодагон. Йўқ, гап бунда эмас. Тсс!.. О, кечир, Гай... Мен айтмоқчийдимки... Биласан-ку, сени қанчалар яхши кўраман... Ундан кейин биргина нарсани ўтинаман — бу қолган умримни хотиржам яшаш...

Калигула. Қисқароқ! Қисқароқ!

Қари зодагон. Ҳа, яхши. Хў-ўш... (*Бидирлаб.*) Бу жуда жиддий, бор гап шу.

Калигула. Йўқ, бу унчалар жиддий эмас.

Қари зодагон. Нима жиддий эмас, Гай?

Калигула. Ўзи биз нима ҳақда гаплашяпмиз, қувончгинам?

Қари зодагон (*аланглаб*). Шу ҳақидаки... (*каловланади ва ниҳоят бидирлайди.*) Сенга қарши фитна...

¹ Бу ерда русча “Табличка” сўзи ишлатилади ва у қадимги римликлар ёзиш учун ишлатган тахта ёки мумдан ясалган таппакни англатади. Биз унинг ўрнида замондошларимизга тушунарли бўлиши учун “қоғоз” сўзини ишлатдик.

Калигула. Ана кўрдингми, мен ахир бу бутунлай нождидий демагандим.

Қари зодагон. Гай, сени ўлдирмоқни истайдилар.

Калигула (*унинг олдига келади ва елкасидан олади*). Сенга нима учун ишонолмайман, биласанми?

Қари зодагон (*қасамёдона шахд билан.*) Барча худолар ҳаққи, Гай...

Калигула (*юмшоқлик билан аста-секин уни эшикка итариб*). Қасам ичма, асосийси, қасам ичма. Яхшиси, эшит. Агар сен айтаётган нарса рост бўлса, унда сени ўз дўстларини сотяпсан дея тахмин қилишим керак, шундай эмасми?

Қари зодагон (*оз-моз эсанкираб*). Аммо Гай, менинг сенга бўлган меҳрим...

Калигула (*ўша оҳангда*). Мен эса бундай тахмин қила олмайман. Ҳар қандайин разилликдан шунчалар нафратланаманки, ўзимни тута олмай қоламан. Ва шубҳасиз хиёнаткорни қатл этмоққа буюраман. Сен нечук одам эканингни мен-ку яхши биламан. Албатта, сен сотмоқчи ҳам, ўлмоқчи ҳам эмассан.

Қари зодагон. Албатта, албатта, Гай!

Калигула. Ана кўрдингми, сенга ишонмай тўғри қилган эканман. Ахир аблаҳ эмассан, тўғрими?

Қари зодагон. О, йўқ...

Калигула. Ва сотқин ҳам эмассан?

Қари зодагон. Албатта, шундай, Гай.

Калигула. Бундан чиқадики, ҳеч қанақа фитна йўқ. Бу шунчаки ҳазил эди, дегин!

Қари зодагон (*мақсадидан чалғиб*). Ҳазил, ... оддийгина ҳазил.

Калигула. Бундан аён бўладики, ҳеч ким мени ўлдирмоқчи эмас?

Қари зодагон. Ҳеч ким, албатта, ҳеч ким. (*Калигула чуқур хўрсинади ва секин давом этади.*) Унда даф бўл, гўзалим. Ор-номусли одам бу дунёда шунақаям камёб жониворки, унга ўта

узоқ қараб туриш мен учун оғир. Бу мўъжизакор онни обдон ҳис қилишим учун мен ёлғиз қолишим керак.

БЕШИНЧИ КЎРИНИШ

Калигула маълум вақт қимирламай, қоғозга тикилади. Кейин уни қўлга олиб, ўқийди. Нафас ростлайди ва соқчини чақиради.

Калигула. Херейни олиб кел. *(Соқчи эшикка юради.)* Тўхта. *(Соқчи тўхтамайди.)* Унга ҳурмат билан муомала қил. *(Соқчи кетади. Калигула зални қадамлаб ўлчайди. Сўнг кўзгу олдига боради.)*

Калигула. Сен мантиқли бўлмоқчимисан, овсар. Фақатгина унинг чек-чегарасини билиш қоляпти холос. *(Киноя билан.)* Агар сенга ойни олиб келишса, ҳаммаси бошқача бўлармиди-а? Беимкон нарсалар имконли бўлиб, ҳаммаси бирданига бир сонияда ўзгариб қолармиди. Нега энди ўзгармасин, Калигула? Қайдан билай? *(Атрофга назар ташлаб.)* Шуниси қизиқки, борган сари атрофимда одамлар озаймоқда. *(Кўзгуга қараб, наст овозда.)* Мурдалар кўпайиб кетди. Натижада ҳаммаёқ нақадар бўм-бўш. Ҳатто агар менга ойни олиб келганларида ҳам, мен энди ортга қайтолмасдим. Ҳатто агар қуёшнинг эркалалашларидан мурдалар яна қимирлай бошласалар ҳам, бундан қотилликлар қайта ер остига кириб кетмасди. *(Ғазаб билан.)* Мантиқ, Калигула, мантиқни қаттиқ тутиш керак. Чексиз ҳокимият, ўз тақдирингга чексиз садоқат. Йўқ, ортга қайтмайдилар, охиригача бориш керак!

Херей киради.

ОЛТИНЧИ КЎРИНИШ

Калигула ёмғирпўшига бурканиб, оромкурси суянчиғига ястанади. У эзғин қиёфада.

Херей. Мени чақирганмидинг, Гай?

Калигула (*ожиз овозда*). Ҳа, Херей. Соқчилар! Машъала!

Жимлик.

Херей. Менга нимадир айтмоқчимидинг?

Калигула. Йўқ, Херей.

Жимлик.

Херей (*пича асабий*). Менинг бу ерда бўлишим шарт деб ишонасанми?

Калигула. Мутлақо ишонаман, Херей. (*Яна жимлик. Сўнг туйқус шошилиб.*) Мени кечир, хаёлим қочгани учун сени ёмон қабул қилдим. Мана бу ёққа, мана бу оромкурсига ўтир, дўстона суҳбатлашамиз. Мен ақлли одам билан оз-моз гаплашиб олишим керак. (*Херей ўтиради. У қарийб пьеса бошидан буён биринчи бор ўзини зўракиликсиз тутмоқда эди.*) Сен қандай ўйлайсан, Херей, руҳияти ва ғурури баравар бўлган икки одам ҳаётда ҳеч йўқ, бир бор очиқ юрак билан, гўё бир-бирлари қаршисида, қип-яланғоч бўлгандай, ичида яшаётгани барча ёлғонни, барча хомхаёлларни, барча хуфия ҳисоб-китобларни ўзидан улоқтириб гаплаша оладиларми?

Херей. Мен буни бўлиши мумкин деб ҳисоблайман, Гай. Лекин ўйлайманки, сен бунга қодир эмассан.

Калигула. Сен ҳақсан. Мен фақат биз фикрларда келиша оламизми-йўқми, билишни истагандим. Майли, ниқобларни тақамиз. Ҳар биримиз ўз ёлғонимиз билан қуролланамиз. Суҳбат учун худди жангдаги каби қалқон ва совутларда тўсинимиз. Херей, сен нима учун мени ёмон кўрасан?

Херей. Чунки сенда яхши кўрадиган нарсанинг ўзи йўқ, Гай. Чунки бунақа нарсаларда амр этмоқ бенафдир. Яна шунинг учунки, мен сени ҳаддан зиёд яхши тушунаман. Ўз қалбингнинг

ўзингдан ҳам яширмоққа уринаётганингни яхши кўриш мумкин эмас.

Калигула. Нима учун мендан нафратланасан?

Херей. Шу ерда адашдинг, Гай. Сенга нисбатан нафратим йўқ. Мен сени хавфли ва шавқатсиз, худбин ва шухратпараст деб ҳисоблайман. Бироқ сендан нафратлана олмайман. Чунки сен бахтли кўринмайсан. Ва ёмон ҳам кўролмайдиман, чунки, биламан, сен кўрқоқ эмассан.

Калигула. Унда нима учун мени ўлдирмоқчисан?

Херей. Мен ҳали айтдим: Сени хавфли деб ҳисоблайман. Менга ишончли, эсон-омонлик қадрлироқ ва зарурийдир. Кишиларнинг кўпчилиги шундай яшайдилар. Улар энг бўлмағур ғоя ҳам ҳар дақиқада ростга айланиши мумкин бўлган ва худди юракка урилган пичоқ каби ҳаётларига кириб келадиган бунақа дунёда яшамоққа кўникмагандир. Бунақа дунёда яшамоқни мен ҳам истамайман. Оёғим остида мустаҳкам илдиз бўлмағини маъқул кўраман.

Калигула. Омонлик мантиқ билан муроса қилолмайди.

Херей. Розиман. Бу мантиқсиз, бироқ соғлом фикр.

Калигула. Давом эт.

Херей. Бошқа айтадиган гапим йўқ. Сенинг мантиқингга кирмоқни истамайман. Мен ўз инсоний бурчимни бошқачароқ тушунаман. Биламанки, илло, фуқароларингнинг кўпчилиги ҳам худди мен каби ўйлайдилар. Сен барчага халал беряпсан, демак, сен гумдон бўлишинг керак.

Калигула. Жуда аниқ ва тамоман ўринли гап. Кўпчилик кишилар учун бу шунчаки ўз-ўзидан маълум. Бироқ сен учун эмас. Сен кўп нарсани тушуняпсан, тушунганлик учун эса қиммат тўлов тўламоқ ёки ундан воз кечмоқ керак. Мен тўлаяпман. Нима учун сен воз кечмоқни ҳам, тўлов тўламоқни ҳам хоҳламайсан.

Херей. Чунки мен бахтли бўлмоқни ва бахтли яшамоқни истайман. Агар мантиқни унинг борки оқибатлари билан то бемаъниликкача олиб борилса, унга ҳам бошқасига ҳам эришиб бўлмайди. Мен оддий одамман. Баъзан бу менга малол келади.

Ўшанда мен ўзим севган кишиларга ўлим тилайман. Оила ва дўстлик қонунларида мен учун тақиқ этилган аёллар ҳақида эҳтирос ила орзулайман. Агар мантиққа риоя этилса, бунақа пайтларда мен ўлдирмоғим ва аёлларга эришмоғим керак. Лекин бундайн ғира-шира шиддатлар эътиборга арзимаиди, деб ҳисоблайман. Агар ҳамма уларни рўёбга чиқаришга киришганларида эди, биз бахтга эришолмаган ҳам, бахтли яшолмаган ҳам бўлардик. Мен учун эса, яна қайтараман, айнан мана шу аҳамиятлидир.

Калигула. Унда юксак ғояларга ишонишинг керак.

Херей. Мен бир ҳаракат бошқасидан олийжаноброқ эканига ишонаман.

Калигула. Менда эса уларнинг бари теппа-тенг қийматга эга.

Херей. Биламан, Гай, шунинг учун ҳам сени ёмон кўролмаيمان. Бироқ сен халал беряпсан ва гумдон бўлишинг керак.

Калигула. Адолатли гап. Фақат бу ҳақда менга маълум қилмоқ ва ўз ҳаётини хавф остига қўймоқ не учун?

Херей. Шунинг учунки, менинг ўрнимга бошқалар келади ва шунинг учунки, мен ёлғон гапиришни истамаيمان.

Жимлик.

Калигула. Херей!

Херей. Ҳа, Гай.

Калигула. Сен қандай ўйлайсан, Херей. Руҳияти ва ғурури баробар бўлган икки одам ҳаётда ҳеч йўқ бир бор очиқ юрак билан гаплаша оладиларми?

Херей. Ўйлайманки, ҳозиргина биз сен билан буни уддалай олдик.

Калигула. Ҳа, Херей. Ахир сен мени бунга қодир эмас дея ҳисоблагандинг.

Херей. Ноҳақ эканман, Гай. Тан оламан ва сенга ташаккур билдираман. Энди ҳукмингни кутаман.

Калигула (*паришон*). Менинг хукмимни? Ҳмм! Айтмоқчисанки... (*Ёмғирнўши остидан қоғозни олади.*) Бу нима эканини биласанми?

Херей. Сенинг қўлингда эканини билардим.

Калигула (*жўшиб*). Ҳа, сен билардинг, Херей ва сенинг дангаллигингнинг ўзи қайсарлик эди. Икки одам шундай қилиб очиқ юрак билан гаплаша олмадилар. Айтгандай, бу муҳим эмас. Энди эса самимийлик ўйинини бошлаймиз ва яна аввалгидай яшаймиз. Сенинг олдингда эса мен нима десам тушунишга уринмоқ, менинг хақоратларимга ва инжиқликларимга дош бермоқ турибди. Менга қара, Херей. Бу қоғоз ягона далилдир.

Херей. Мен кетаман, Гай. Бу ёвуз қийшанглашларнинг бари жонимга тегди. Мен уни жуда яхши биламан ва унга қайтиб қарашни истамайман.

Калигула (*ўшандай жўшқин ва қатъий*). Шошма. Бу ягона далил, шундайми?

Херей. Одамни қатл этишга йўллаш учун сенга далил зарурлиги даргумон.

Калигула. Тўғри. Бироқ бу сафар мен ўзимга хиёнат қилмоқчиман. Бу ҳеч кимга халал бермайди. Гоҳ-гоҳида ўзингга хиёнат қилиб туриш эса шунақаям ёқимли. Бу ҳордиқ беради. Мен дам олишим керак, Херей!

Херей. Тушунолмаيمان ва умуман бунақа нозик нарсаларнинг қадрига етавермайман.

Калигула. Албатта, Херей, ахир сен соғлом одамсан. Ҳаддан ташқари истакларинг йўқ (*кулгиси қистаб*). Сен бахтли яшашни ва бахтли бўлишни истайсан. Шу холос!

Херей. Шу билан тугатсақ, яхши бўларди, деб ўйлайман.

Калигула. Йўқ ҳали. Озгина сабр, яхшими? Қара, мана мен бу далилни ушлаб турибман. Усиз сизларни қатл этолмайман дея тасаввур қиляпман. Менинг инжиқлигим ва ҳордиғим мана шунда. Энди эса далил императорнинг қўлида нимага айланишини кўр.

Қоғозни машғалага тутади. Херея яқин келади. Уларнинг ўртасида машғалада қоғоз ёнади.

Калигула. Кўряпсанми, фитначи! У ёнмоқда ва бу далил ғойиб бўлаётгани даражасида сенинг юзингни бегуноҳлик ёлқини эгалламоқда. Сенинг мўъжизакор беғубор хислатларинг бор, Херея. Бегуноҳ одам нақадар гўзал, нақадар гўзал! Қудратимнинг қадрига ет. Аввало жазоларни йўлламай, бегуноҳликни қайтармоқ худоларнинг ўзига ҳам ато этилмаган. Императорингга эса, сени қайтадан гуноҳсиз ва кўрқмас қилмоғи учун фақатгина аланганинг тилчаси талаб этилди холос. Давом эт, Херея, сендан эшитган ажойиб мулоҳазаларни охирига етказ. Императоринг ҳордиқ олмоқни кутмоқда. Бу унинг бахтли яшамоқ ва бахтли бўлмоқ борасидаги шахсий усулидир.

Херея Калигулага серрайиб қарайди. Гўё тушунгандай аранг илғанадиган ҳаракат қилиб, гапириш учун оғзини очади. Ва кўққисдан чиқиб кетади. Калигула қоғозни ҳамон олов устида тутиб тураркан, жилмайиб нигоҳи билан Хереяни кузатади.

ПАРДА

ТҮРТИНЧИ САҲНА

БИРИНЧИ КҮРИНИШ

Саҳнани нимқоронғулик қоплаган. Херея ва Сципион кирадилар. Херея ўннга юради, кейин сўлга ва Сципионнинг ёнига қайтади.

Сципион (*одамови оҳангда*). Мендан нима истайсан?

Херея. Вақт тиғиз. Биз ўйлаган ишимизда қатъий бўлмоғимиз лозим.

Сципион. Мени қатъий эмас деб сенга ким айтди?

Херея. Кечаги учрашувимизга келмадинг.

Сципион (*тескари қараб*). Бу рост, Херея.

Херея. Сципион, мен сендан каттаман ва кўмак сўраб ўрганмаганман. Бироқ менга ростданам кераксан. Бунақа қотилликда масъулиятни ҳурматга лойиқ кишилар ўз гарданларига олишлари керак. Бу таҳқирланган иззат-нафс ва пасткаш қўркувлар ивирсиғида тоза ниятлар фақат сен билан бизда холос. Биламан, агар биздан кетсанг ҳам, ҳеч нарса айтмайсан. Лекин гап бунда эмас. Мен биз билан бўлишингни истайман.

Сципион. Тушунаман. Бироқ онт ичаманки, бунга иложим йўқ.

Херея. Демак, сен улар билансан?

Сципион. Йўқ. Лекин унга қарши бўлолмайман. (*Жим қолади, сўнг паст овозда.*) Агар уни ўлдирганимда ҳам, юрагим барибир у билан қоларди.

Херея. Ахир у отангни ўлдирди!

Сципион. Ҳа, ҳаммаси шундан бошланади. Лекин шу билан ҳаммаси тугайди ҳам.

Херея. У сен эътироф этган нарсани рад этади. У сен сиғинадиган нарсани масхаралайди.

Сципион. Бу рост, Херея. Бироқ вужудимда унга ўхшаган

нимадир бор. Иккимизнинг қалбимизни ҳам бир хил аланга ёндиради.

Херей. Танлаш талаб этиладиган дақиқалар бўлади. Мен ўзимдаги унга ўхшаши мумкин бўлган нарсанинг унини ўчирмоққа мажбур этдим.

Сципион. Шунинг учун танлай олмайманки, зеро, мен ўз дардимдан ташқари унинг дардини ҳам ҳис қиламан. Бахтсизлигим шундаки, мен ҳаммасини тушунаман.

Херей. Демак, уни ҳақли деб ҳисоблайсан.

Сципион (*қичқириб*). О, ишон, Херей, мен бошқа ҳеч кимни, ҳеч кимни ҳеч қачон ҳақли деб тан олмайман!

Пауза. Бир-бирларига қараб қоладилар.

Херей. (*ҳаяжонда Сципионга яқинлашиб*). Сени шу аҳволга солгани учун энди уни янада баттарроқ ёмон кўрсам керак.

Сципион. У менга адоғсиз нарсани талаб этишни ўргатди.

Херей. Йўқ, Сципион, у сендаги умидни тортиб олган. Ёш қалбдан умидни тортиб олиш эса — у шу пайтгача содир этиб келаётган жиноятларнинг ҳаммасидан оғир жиноятдир. Сенга онт ичаманки, ёлғиз шунинг ўзигина ғазабга эрк бериб, уни ўлдиришга мен учун етарли. (*Эшик томон юради.*)

Геликон киради.

ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Геликон. Сени қидираётгандим, Херей. Калигула шу ерда дўстлари учун кеча ташкил этмоқда. Унда иштирок этишинг керак. (*Сципионга ўгирилади.*) Сен эса керак эмассан, жонгинам. Кетишинг мумкин.

Сципион (*кетаркан, Херейга ўгирилади*). Херей!

Херей (*жуда юмшоқлик билан*). Ҳа, Сципион.

Сципион. Тушинишга уриниб кўр.

Херей (*жуда юмшоқлик билан*). Йўқ, Сципион.

Сципион ва Геликон чиқиб кетадилар.

УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Саҳна ортида қуролларнинг жаранглаши. Ўнгда икки соқчи пайдо бўлади. Улар қўрқувнинг барча белгиларини намоён этаётган Қари зодагонни ва Биринчи зодагонни олиб келишади.

Биринчи зодагон (*ўз овозига қатъийлик беришга уриниб, соқчига*). Шундай бемаҳалда биздан нима истайдилар ўзи?

Соқчи (*ўнг томондаги оромкурсига ишора қилиб*). Буёққа ўтир.

Биринчи зодагон. Агар бизни худди бошқалардек қатл этишни истаганларида, бунақа мураккаб тайёргарликларга ҳожат йўқ эди.

Соқчи. Буёққа ўтир, қари эшшак.

Қари зодагон. Ўтирайлик. Бу одам ҳеч нарса билмайди, бу аниқ.

Соқчи. Ҳа, гўзалим, бу аниқ. (*Кетади.*)

Биринчи зодагон. Ахир шошилишимиз кераклигини билардим. Энди эса бизни қийноқ кутмоқда.

ТЎРТИНЧИ КЎРИНИШ

Херей (*оромкурсига хотиржам жойлашиб*). Бу ерда нима бўляпти?

Биринчи зодагон ва қари зодагон (*жўр бўлиб*). Фитна фош этилди.

Херей. Нима қипти?

Қари зодагон (*қалтираб.*) Бу демак — қийноқ.

Херей (*вазмин*). Мен қийноқ остида ҳам айбни тан олмаган ўғри-қулга Калигула саксон бир минг сестерций берганини

эслагандайман.

Биринчи зодагон. Не кунларга қолдик-а!

Херей. Йўқ, бу шунчаки унинг мардликни баҳолай олишини исботлайди. Сиз буни назарда тутишингиз керак эди. (*Қари зодагонга.*) Агар малол келмаса, тишларингни бунақа такиллантишни бас қил. Мен бу товушга тоқат қилолмайман.

Қари зодагон. Бироқ мен...

Биринчи зодагон. Хўп, етарли. Биз ҳаётимизни тикиб, таваккал қиялпмиз.

Херей (*вазмин*). Калигуланинг сеvimли иборасини биласизларми?

Қари зодагон (*йиғлагудай бўлиб*). Ҳа, у жаллодга дейдики: “Аста-секин ўлдир, токи у ўлаётганини ҳис қила олсин”.

Херей. Йўқ, янада яхшироқ. У қатлга қараб эснайди ва мутлақо жиддий дейди: “Мен нимадан кўпроқ завқланаманки, бу ўша ўзимнинг ҳиссизлигимдандир”.

Биринчи зодагон. Эшитяпсизми?

Куроллар жаранглайди.

Херей. Бу сўзлар унинг ожизлигини фош этади.

Қари зодагон. Агар малол келмаса, фалсафа сўқишни бас қил. Мен бунга тоқат қилолмайман.

Саҳна қаърида кул кўринади. У қиличларни келтириб, ўриндиққа (скамейкага) тахлайди.

Херей (*буни кўрмай*). Ҳар нима бўлганда ҳам, бу одам бошқаларга шубҳасиз таъсир ўтказаётганини тан олишга тўғри келади. У ўйлашга мажбур этмоқда. У барчани ўйлашга мажбур этмоқда. Ишончсизлик — мана нима мулоҳазакорликка ундайди. Мана нима учун у яна шунчалаб кишиларда нафрат уйғотмоқда.

Қари зодагон (*қалтираб*). Қара.

Херей (*қиличларни кўради: унинг овози оз-моз ўзгаради*).

Эҳтимол сен ҳақдирсан.

Биринчи зодагон. Шошилиш керак эди. Биз жуда узоқ кутгандик.

Херей. Ҳа. Бу сабоқ оз-моз кечикди.

Қари зодагон. Лекин бу бемаънилик. Мен ўлишни истамайман.

Ўрнидан туради ва қочишга уринади. Шу жойдаёқ икки соқчи пайдо бўлади, унга икки тарсаки уриб, зўрлаб жойига йўллашади. Биринчи зодагон оромкурсига сингиб кетади. Херей бир неча сўз айтади, бироқ улар эшитилмайди. Туйқусдан саҳна қаърида ғалати мусиқанинг узуқ-юлуқ чинқироқ товушлар келади, ликоблар ва шақилдоқлар тарақлайди. Зодагонлар жим бўлишади ва саҳна қаърига тикилашади. У ердаги пардада худди соялар театридаги каби раққосаларнинг калта кийимини кийиб, бошига гулчамбар таққан Калигуланинг сояси (силуэти) пайдо бўлади. У балетнинг бир неча гротексли ҳаракати(паси)ни бажаради ва ғойиб бўлади. Соқчилардан бири дарров тантанали равишда эълон қилади: “Томоша тугади”. Шу вақтнинг ўзида Цезония киради ва томошабинларнинг ортига туради. У текис, бироқ уларни сескантириб юборадиган овозда гапиреди.

БЕШИНЧИ КЎРИНИШ

Цезония. Калигула менга шу пайтгача у сизларни давлат ишлари учун чақириб келганини, лекин бугун сизлар билан нафосат лаззатини баҳам кўрмоқлик ниятида таклиф этганини сизга айтишимни топширди. *(Бироз жим бўлиб, ўша оҳангда давом этади).* Рост, у қўшимча қилдики, ким лаззатланишни хоҳламаса, унинг боши кесилади. *(Улар жим.)* Хиралигимни кечиришингизни сўрайман, бироқ мен бу рақс сизларга гўзал кўриндими, дея сўрамоғим шарт.

Биринчи зодагон *(тебраниб).* У жуда ажойиб бўлди, Цезония.

Қари зодагон (*тўлиб-тошган миннатдорлик билан*). О, ҳа, Цезония.

Цезония. Сенга-чи, Херея?

Херея (*совуқ қилиб*). Бу улкан санъат эди.

Цезония. Жуда соз. Шундай қилиб, бу ҳақда Калигулага хабар беришим мумкин.

Геликон киради.

ОЛТИНЧИ КЎРИНИШ

Геликон. Айт-чи, Херея, бу ростданам улкан санъат эдими?

Херея. Қандайдир маънода — ҳа.

Геликон. Тушунаман. Сен жуда кучлисан, Херея. Ҳар бир виждонли одам каби мунофиқ. Бироқ кучли, бошқа гап йўқ. Мен унақа кучли эмасман. Ва ҳар ҳолда сизларнинг Калигулага тегишингизга, ҳатто агар унинг ўзи буни истаса ҳам, йўл қўймайман.

Херея. Мен бу ваъздан ҳеч нарса тушунмадим. Лекин сени бундайин садоқатинг учун мадҳ этмоғим лозим. Садоқатли хизматкорларни яхши кўраман.

Геликон. Қандайин мутаккаббирсан, а? Ҳа, мен савдойига хизмат қиляпман. Сен нимага хизмат қиляпсан? Саховатпешаларгами? Сенга бу борада нималарни ўйлашимни тўкиб соламан. Мен қулликда туғилганман. Шунақа, виждонли одам, олдинига мени саховатпешалар ҳақидаги бу қўшиқ остида ўйин тушишга қамчин мажбур этди. Гай эса менга чиройли сўзлар гапирмаган. У мени халос этди ва ўз саройига олди. Худди шу ерда мен сизларнинг оғангиз — саховатпешаларга назар ташлашга муяссар бўлдим. Ва башараларингиз ифлос, ҳидингиз ёқимсиз, қайғули ҳам, хавф-хатарни ҳам англамаган кишиларнинг чучмал ҳиди эканини кўрдим. Чиройли либосларни кўрдим, юраклар эса сўниқ, юзлар очкўз, қўллар қалтирагувчи эди. Ва шу сизларми қозилар? Сиз кимсиз, саховатпешаликни

майдалаб сотгувчи, гўё қизалоқ севгини орзулагандай хотиржам кун кўришни орзу қилгувчи, лекин ҳатто бир умр ёлғон гапириб ўтганингизни ҳам тушунмай, кўркувда жон бергувчи сиз адоғсиз азобланган, ҳар куни минглаб янги жароҳатларнинг қонига беланган кишиларни суд қилмоқчимисиз? Аввало сизнинг менга рўпара бўлишингизга тўғри келади, буни унутманг! Қулдан жиркан, Херея! У сенинг саховатпешаларингдан юксақроқ, чунки у ўзининг шўрлик хўжайинини ҳали яна севишга қодир ва уни сизларнинг олийжаноб ёлғонларингиздан, сизларнинг маккор ваъзларингдан ҳимоя этади...

Херея. Азизим Геликон, сафсатага ўтиб кетдинг-ку. Чин сўзим, қачонлардир дидинг бундан яхшироқ эди.

Геликон. Афсуски, ҳа. Мана, сизлар билан узоқ муддатли муносабатда бўлмоқнинг оқибати. Кекса эр-хотинлар бир-бирларига шу қадар ўхшаб қоладиларки, уларнинг ҳатто сочлари ҳам теппа-тенг бўлиб кетади. Лекин мен тузаламан, хавотир олма, тузаламан. Фақат биргина... Қара, бу қиёфани кўраяпсанми. Хўш, яхшилаб қара. Жуда соз. Энди ўз ғанимингни кўрдинг. *(Кетади.)*

ЕТТИНЧИ КЎРИНИШ

Херея. Энди эса шошилиш керак. Икковингиз шу ерда қолинг. Бугун кечқурун бизлар юзлаб киши бўламиз. *(Кетади.)*

Қари зодагон. Қолинг, қолинг! Мен кетишни афзал кўрган бўлардим. *(Бурнидан нафас олади.)* Бу ердан ўлимнинг ҳиди келаётир.

Биринчи зодагон. Ёки ёлғоннинг. *(Ғамгин.)* Мен бу рақсни гўзал деб айтдим.

Қари зодагон *(таскин бериб.)* Қандайдир маънода худди шундай. Худди шундай.

Бир неча зодагонлар ва чавандозлар шошиб югуриб киришади.

САККИЗИНЧИ КЎРИНИШ

Иккинчи зодагон. Нима гап? Биласизми? Император бизни чорлашни буюрибди.

Қари зодагон (*паришон*). Эҳтимол рақсга чорлагандир.

Иккинчи зодагон. Қанақа рақс?

Қари зодагон. Шунчаки, нафосат лаззати.

Учинчи зодагон. Унга нима бўлди? (*Завқ билан.*) О худоларим, наҳотки у ўлаётган бўлса?

Биринчи зодагон. Ундай деб ўйламайман. Унинг касали фақат бошқалар учун ўлим келтиради.

Қари зодагон. Сени тушундим. Бироқ унинг яна қанақадир ножиддийроқ ва биз учун ёқимлироқ касали йўқми?

Биринчи зодагон. Йўқ, бу касал рақибларни ёқтирмайди. Лекин агар рухсат этсангиз, Херея билан гаплашиб олишим лозим. (*Кетади.*)

Цезония киради. Қисқа пауза.

ТЎҚҚИЗИНЧИ КЎРИНИШ

Цезония (*лоқайд*). Калигуланинг ошқозони хаста. У қон қусди.

Зодагонлар унинг атрофида тўпланишади.

Иккинчи зодагон. О қудратли худолар, ваъда бераман: агар у соғайиб кетса, мен ғазнага икки юз минг сестерций ҳадя қиламан.

Учинчи зодагон (*ўта жўшқин*). Юпитер, унинг жони ўрнига меникини ол.

Калигула (*иккинчи зодагоннинг олдига келиб*). Мен ҳадянгни қабул этаман, Луций. Ташаккур сенга. Ғазнабоним сеникига эртага боради. (*Учинчи зодагоннинг олдига келади ва уни қучоқлайди.*) Қанчалар таъсирланганимни тасаввур ҳам

қилолмайсан. *(Жим тургач, юмшоқлик билан.)* Сен мени шунчалар севасанми?

Учинчи зодагон *(таъсирланиб).* Эҳ, цезар, сен учун мен ҳеч иккиланмай нималарни бермасдим!

Калигула *(уни қучоғида тутганча).* Эҳ, бу ўта ортиқча, Кассий, мен бундайн севгига арзимайман. *(Кассий инкор этувчи ҳаракат қилади.)* Йўқ, йўқ, деяпман-ку сенга. Мен лойиқ эмасман. *(Икки соқчини чақиради.)* Уни олиб кетинг. *(Юмшоқлик билан Кассийга.)* Бор, дўстим. Ва унутма, Калигуланинг қалби сен билан.

Учинчи зодагон *(секин хавотирга тушиб).* Лекин улар мени қаёққа олиб кетишмоқда?

Калигула. Нима қаёққа? Ўлимга. Сен ўз ҳаётингни менинг ҳаётим ўрнига бердинг. Мен ўзимни яхши ҳис қила бошладим. Оғзимда энди ҳатто қоннинг ҳалиги ёқимсиз таъми ҳам йўқ. Сен мени асраб қолдинг. Кассий, сен бахтлисан, зеро, ўз жонингни бошқа биров учун вафо эта олдинг ва бу бировнинг исми Калигуладир! Мана энди яна барча қувончлардан ҳузурлана оламан.

Соқчилар учинчи зодагонни судрайдилар. У додлаб қаршилик кўрсатади.

Учинчи зодагон. Лекин истамайман! Бу ҳазил эди.

Калигула *(унинг дод-войи орасида орзуланиб).* Денгиз устидаги йўлларни ҳадемай қийғос намозшомгуллар қоплайди. Аёллар енгил матодан кўйлак киядилар. Олис осмон шунақаям мусаффо ва тоза, Кассий! Ҳаёт ҳазиллари!

Кассий энди эшик олдига етганда Цезония уни астагина утаради.

Калигула *(ўгириларкан, қутилмаганда жиддий).* Ҳаёт, дўстларим! Агар сен уни ростмона севганингда эди, бунақа эҳтиётсизлик билан уни ўйнамаган бўлардинг.

Кассийни судраб олиб чиқиб кетишади.

Калигула (*стол олдига қайтиб*). Ютқазганингдан кейин, албатта, тўлашинг керак. (*Пауза.*) Буёққа кел, Цезония. (*Қолганларга ўгирилади.*) Айтгандай, калламга ажойиб фикр келиб қолди, уни сизлар билан баҳам кўрмоқчиман. Менинг подшоҳлигим шу пайтгача жуда бахтиёрлик билан ўтди. Ёппасига тарқалган вабо ҳам, шафқатсиз диний маросимлар ҳам, ҳаттоки давлат тўнтариши ҳам бўлмади, қисқаси, сизларни авлодлар хотирасига муҳрлагувчи ҳеч нарса йўқ. Шунинг учун ҳам мен тақдирнинг хасислигини қисман бўлса-да, тўлдиришга уринмоқдаман. Айтмоқчиманки... Билмадим, мени тушуна олдингизмикин. (*Истеҳзо билан.*) Бир сўз билан айтганда, мен ўзим вабонинг ўрнини олмоқчиман. (*Бошқа оҳангда.*) Энди эса жим бўлинглар. Ана, Херей ҳам кўринди. У билан сен шуғуллан, Цезония. (*Чиқиб кетади.*)

Херей ва Биринчи зодагон кирадилар.

ЎНИНЧИ КЎРИНИШ

Цезония шошиб Херейнинг олдига келади.

Цезония. Калигула ўлди.

Ўзини йиғлаётгандай кўрсатиб тескари ўгирилади ва бошқаларга диққат билан қарайди. Улар жим. Барчанинг қиёфаси ўргатилгандай, лекин бошқа сабаб билан.

Биринчи зодагон. Сен... сен бу бахтсизликка ишонасанми? Бу бўлиши мумкин эмас, у ҳозиргина рақсга тушаётганди-ку.

Цезония. Худди шундай. Айнан шу зўриқиш уни ажал домига солди.

Херея шошқин қадамлар билан иштирокчиларни бирин-кетин айланиб ўтади ва Цезониянинг ёнига қайтади. Ҳамма сукут сақлайди.

Цезония *(секин.)* Ҳеч нарса демадинг, Херея?

Херея *(ўшандай секин.)* Бу улкан бахтсизлик, Цезония.

Кўққисдан Калигула киради ва Херея томонга юради.

Калигула. Яхши ўйнадинг, Херея. *(Ортига ўгирилади ва бошқаларга қарайди. Ҳазил билан.)* Нима ҳам дердим! Чиқмади. *(Цезонияга.)* Сенга айтган гапимни унутма. *(Кетади.)*

ЎН БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Цезония жимгина унинг изидан қараб қолади.

Қари зодагон *(унга ҳали сусаймаган умид куч беради).* У ростдан ҳам хастами, Цезония?

Цезония *(унга нафрат билан қараб).* Йўқ, гўзалим, аммо сенга ҳаммаси ҳам маълум эмас. Унинг ҳар кеча икки соатгина ухлаши сенга аёнми, қолган вақтларда эса саройнинг ерости йўлларида тентирайди ва унутилмоқ истайди. Сенга аёнмикин, ҳа, айтгандай, сенинг хаёлингга ҳам келмаску-я, тун ярми ва қуёшнинг қайтиши оралиғидаги азобли онларда бу одамни қандайин фикрлар қамраб олади. Хастами? Йўқ, у хаста эмас, лекин сен унинг қалбини қоплаган ўшал яралар учун ном ва малҳам топа олармидинг.

Херея *(гўё таъсирлангандай).* Сен ҳақсан, Цезония. Бизга маълумки, Гай...

Цезония *(лўнда қилиб).* Ҳа, бу сизларга маълум. Бироқ қалбдан мосуво барча кишилар каби сиз унинг кимлардадир ҳаддан зиёд мўл бўлишига тоқат қилолмайсиз. Ҳаддан зиёд мўл

қадб? Бу халал беради, тўғрими? Ва бу хасталик дея аталар экан, у ҳолда дўнгпешона калтафаҳмлар эса ўзларининг тоза виждонлари ва мағрурликлари ила қолаверадилар. (*Ўзга оҳангда*). Сен қачондир сева олганмисан, Херей?

Херей (*яна ўз ҳолига қайтиб*). Биз энди бунақа нарсаларни ўрганмоққа анча қарилик қиламиз, Цезония. Унинг устига Калигула бизга бунақа нарсалар учун фурсат ҳам бермаса керак.

Цезония (*ўзини қўлга олиб*). Бу рост. (*Ўтиради.*) Мен эса Калигуланинг топшириғини унутаёзибман. Сизлар бугунги кун санъатга бағишланганини биласизларми?

Қари зодагон. Тақвим бўйичами?

Цезония. Йўқ, Калигула бўйича. У бир неча шоирларни чорлади ва берилган мавзуда бадихағўйлик қилмоқни таклиф этмоқчи. Сизларнинг орангизда ҳам шоирлар бор: уларнинг бу мушоирада, албатта, иштирок этишларини у умид қилади. У ёш Сципион ва Метеллни алоҳида тилга олиб ўтди.

Метелл. Лекин биз тайёр эмасмиз.

Цезония (*гўё уни эшитмагандай, бир маромдаги овозда*). Табиийки, мукофотлар тайин этилган. Шунингдек, жазолар ҳам. (*Ҳамма ортига чекинади.*) Гап орамизда қолсин-ку, сизларга айтишим мумкинки, жазолар унчалик оғир эмас.

Калигула киради. У ҳеч қачон бунчалар ғамгин кўринмаган.

ЎН ИККИНЧИ КЎРИНИШ

Калигула. Ҳамма нарса тайёрми?

Цезония. Ҳамма нарса (*Соқчига.*) Шоирларни келтиринглар.

Ўн икки шоир жуфт-жуфт бўлиб киради ва ўнг томонга йўналади.

Калигула. Қолганлар-чи?

Цезония. Сципион ва Метелл!

Бу иккаласи ҳам шоирларга қўшиладилар, Калигула Цезония ва зодагонлар билан чап томонда ичкарироқда ўтирадилар. Қисқа пауза.

Калигула. Мавзу — ўлим. Муддат — бир дақиқа.

Шоирлар шоша-пиша ўз қоғозларига ёза бошлайдилар.

Қари зодагон. Ким ҳакамлик қилади?

Калигула. Мен. Наҳотки шу етарли бўлмаса?

Қари зодагон. Ҳа-я, мутлақо етарли.

Херей. Мушоирада сен ҳам иштирок этасанми, Гай?

Калигула. Менга фойдаси йўқ. Мен аллақачонлар бу мавзуда асар ёзиб бўлганман.

Қари зодагон (шошиб). Уни қаердан топмоқ мумкин?

Калигула. Мен уни ҳар куни ўзимча ўқийман.

Цезония унга хавотир билан қарайди.

Калигула (қўпол қилиб). Сенга башарам ёқмаяптими, дейман?

Цезония (юмшоқлик билан). Мени кечир.

Калигула. О, ўтинаман, тавозенинг ҳожати йўқ. Фақат шу тавозе бўлмаса бас. Сенга шундоқ ҳам тоқат қилиш оғир, бироқ тавозеларингга!..

Цезония ўзини қўлга олишга уринади.

Калигула (Херейга). Шунақа. Мен ушбу асардан ўзга ҳеч нарса бита олмадим. Бироқ у менинг Римнинг бутун бир тарихи давомида ўз ўй-фикрларини ўзининг амаллари ила муросага сола олгувчи ягона, тушуняпсанми, Херей, ягона санъаткор эканимни исбот этмоқда.

Херей. Бу фақатгина ҳокимият туфайлидир.

Калигула. Рост. Қолганлар ҳокимиятга эга бўлмаганликлари туфайли ижод қиладилар. Менинг эса ижодга муҳтожлигим йўқ: мен яшаяпман. (*Кўпол қилиб.*) Хўш, қалай, тайёрмисизлар?

Метелл. Назаримда, тайёрмиз.

Ҳаммалари. Ҳа.

Калигула. Унда мени яхшилаб эшитиб олинглар. Сизлар навбати билан олдинга чиқасизлар. Ҳуштагим билан у тўхтади, навбатдаги одам эса бошлайди. Шу йўсинда давом этаверади. Кимнингки ўқишини менинг ҳуштагим бўлмаса, табиийки, ўша ғолиб бўлади. Шайланинг. (*Херейга яширинча таъзим қилади.*) Ҳамма нарсада қатъий тартиб лозим, ҳатто санъатда ҳам.

Ҳуштак.

Биринчи шоир. Ўлим, қора шарпа ортидан...

Ҳуштак. Шоир чапга ўтади. Қолганлар ҳам худди ўшандай қиладилар. Саҳна механик тарзда ўйналади.

Иккинчи шоир. Уч мўйнали ўзин ғорида...

Ҳуштак.

Учинчи шоир. Сени чорлайман, о, ажал...

Қаҳрли ҳуштак. Тўртинчи шоир олдинга чиқади ва бадихағўй қиёфасида туради. У бирон нарса айтишга улгурмай туриб, ҳуштак эшителиди.

Бешинчи шоир. Гўдаклик пайтимда мен...

Калигула (*бақариб*). Йўқ! Қайсидир аҳмоқ гўдаклигининг бу мавзуга қанақа дахли бўлиши мумкин? Менга айта оласанми —

қанақа?

Бешинчи шоир. Лекин, Гай, мен ҳали тугатганим йўқ...

Қаттиқ хуштак.

Олтинчи шоир *(олдинга чиқади, йўталиб).* У шафқатсиз, тантана қилар...

Хуштак.

Еттинчи шоир *(сирли қилиб).* Тушуниксиз ва ғира-шира илтижо...

Тўхтатувчи хуштак. Сципион қоғозсиз олдинга чиқади.

Калигула. Сенинг навбатинг, Сципион. Қоғозинг йўқ?

Сципион. Менга унинг зарурати йўқ.

Калигула. Қани. *(Хуштагини ичига ютиб.)*

Сципион *(Калигуланинг ёнгинасида туриб, лекин унга қарамай ва қандайдир ҳорғин).*

**Одамларни поклагувчи бахт
ортдан қувиб,**

Қуёш қуйилгувчи осмонда,

Бетакрор, ёввойи тантаналар,

Умидсиз менинг алаҳсишларим!..

Калигула *(юмшоқлик билан).* Ўтинаман, бас. *(Сципионга.)* Ўлимнинг ҳақиқий сабоқларини эгаллашга ўта ёшлик қиласан.

Сципион *(Калигуланинг кўзларига боқиб).* Отамдан ҳам айрилмоққа ўта ёшлик қилардим.

Калигула *(кескин ортига ўгирилиб).* Сиз, қолганлар эса сафга туринг. Ёмон шоир — менинг таъбим учун ўта оғир синовдир. Шу пайтгача сизларни ўзимнинг иттифоқдошларим деб билардим,

баъзан эса сиз учун мудофаанинг сўнгги чизигини ташкил этасиз дея тасаввур қилардим. Лекин беҳуда экан, энди мен сизларни ўзимнинг ғанимларим деб ҳисоблайман. Шоирлар менга қарши — бу, айтишим мумкинки, қиёмат. Қадамлаб олға! Сизлар менинг олдимдан ўтасиз ва айна пайтнинг ўзида, ундан ўз ифлосликларингизнинг изини ўчириб ташламоқ учун қоғозларингизни ялагайсиз. Диққат! Олға!

Ҳуштаклар қадамларга ҳамоҳанг янграйди. Шоирлар ўнг эшикка йўналадилар ва юриш асносида ўзларининг ўлмас қоғозларини ялаб борадилар.

Калигула (*жуда секин*). Барчангиз кетинглар.

Херей эшик олдида биринчи зодагоннинг елкасидан тутиб, тўхтатади.

Херей. Фурсат етди.

Сципион бунга эшитди. У остонада секинлайди ва Калигуланинг ёнига қайтади.

Калигула (*заҳарли қилиб*). Мени ўз ҳолимга қўёлмайсанми? Отанг ҳам худди шундай иш тутганди.

ЎН УЧИНЧИ КЎРИНИШ

Сципион. Кераги йўқ, Гай, буларнинг бари бефойда. Сен нимани танлаганингни мен яхши биламан.

Калигула. Мени ўз ҳолимга қўй.

Сципион. Мен сени ростдан ҳам ўз ҳолингга қўяман, чунки назаримда, мен сени тушунгандекман. Сен учун ҳам, сенга шунақаям ўхшагувчи мен учун ҳам, энди чора йўқ. Мен буларнинг барига жавоб излаб, узоқ-узоқларга йўл оламан. (*Пауза*,

Калигулага қарайди. Ҳаяжон билан.) Алвидо, азизим Гай. Барчаси интиҳо топган пайтда, сени севганимни унутма. *(Кетади.)*

Калигула унинг изидан қараб қолади ва қандайдир ҳаракат қилади, лекин ироданинг зўри билан ҳаяжонини босади ва Цезониянинг олдига қайтади.

Цезония. У нима деди?

Калигула. Бунга ақлинг етмайди.

Цезония. Нима ҳақда ўйлаяпсан?

Калигула. У ҳақда. Ва сен ҳақингда. Айтгандай, иккиси ҳам бир гўр.

Цезония. Нима бўлди?

Калигула *(унга қараб).* Сципион кетди. Мен дўстликни тугатдим. Сен-чи, ўз-ўзимдан сўрайман мен, нима учун сен ҳамон шу ердасан...

Цезония. Чунки мен сенга ёқаман.

Калигула. Йўқ. Агар сени ўлдирганимда, эҳтимол тушуниб олармидим.

Цезония. Нима қипти, яхши фикр. Уни рўёбга чиқар. Лекин ҳеч йўқ бир дақиқа бўлсин хотиржам ва эркин яшай олмайман.

Калигула. Мен мана бир неча йилдирки, айнан шу билан машғулман, яъни озод яшамоқдаман.

Цезония. Мен бошқа нарсани назарда тутаяпман. Мени тушун. Қалб мусаффолиги ила яшамоқ ва севмоқ — бу шунақаям ёқимли бўлиши мумкин.

Калигула. Ҳар ким мусаффолиги ила ва севмоқ — шунақаям ёқимли бўлиши мумкин. Ҳар ким мусаффоликка кўлидан келганча эришади. Мен бунинг асосий нарсани топиш ниятида қилмоқдаман. Бироқ нима бўлганда ҳам, мен сени ўлдира оламан. *(Кулади.)* Бу менинг тутган йўлимга муносиб тож бўлган бўларди. *(Калигула ўрнидан туради ва кўзгуни ўгиради. Ҳайвондек қутуриб, уни девор бўйлаб айлантиради: унинг кўллари қарийб қимирламасдан осилиб турганга ўхшайди.)* Қизиқ-да. Агар мен

Ўлдирмасам, унда ўзимни ёлғиз ҳис қиламан. Тириклар коинотни эгаллай ва ундан зерикишни қувғин қила олмайдилар. Сизлар барчангиз мен билан бўлган пайтда атрофимда кўзларимни тўлдиргувчи чексиз бир бўшлиқни ҳис этаман. Менга фақат ўзимнинг мурдаларим билан бўлиш ёқади. *(Томошабинларга юз буриб, озгина олдинга эгилган қўйи туради. Цезонияни унутади.)* Уларгина ҳақиқийдирлар. Худди менга ўхшайдилар. Улар мени кутмоқдалар ва шоширмоқдалар. *(Бошини силкийди.)* Мен гоҳ улар, гоҳ бошқалар билан узоқ суҳбатлар олиб бораман, кимдир додлаб мендан шафқат ўтинар, мен эса унинг тилини суғуриб олмоқни буюраман.

Цезония. Буёққа кел. Ёнимга ёнбошла. Бошингни тиззамга қўй. *(Калигула шундай қилади.)* Сенга хуш ёқмоқда. Ҳаммаёқ жимжит! Оширвординг. Қуролларнинг шақирлашини наҳотки эшитмаётган бўлсанг? *(Шу овозлар келади.)* Пистирмада ўтирган нафратни фoш этаётган минглаб шитирлашларни сезмаяпсанми?

Ғира-шира норозилик овозлари.

Цезония. Ҳеч ким журъат этолмайди...

Калигула. Аҳмоқликдан ўзга.

Цезония. У ўлдирмайди. У одамларни эҳтиёткор қилиб қўяди.

Калигула. У ажал олиб келади. Цезония. У ўзини ҳақоратланган ҳисоблаган онда ажал олиб келади. О, мени мен отасидан ёки ўғлидан жудо этганлар ўлдирмайдилар. Булар тушуниб етдилар. Улар мен билан, уларнинг ҳам оғзида ўша таъм. Лекин мен хўрлаган, масхаралаган бошқалар — ана ўшаларнинг чиркин кибру ҳаволаридан менга омонлик йўқ.

Цезония *(қизғин).* Биз сени ҳимоя этамиз, сени севгувчилар ҳали кўпчиликмиз.

Калигула. Сизлар тобора озаймоқдасизлар. Мен бунинг учун неки лозим бўлса, қилдим. Ундан кейин, адолат ҳаққи тан олайлик: нафақат аҳмоқлик, шунингдек, ўша бахтли бўлмоқни

истагувчиларнинг садоқати ҳам, мардлиги ҳам менга қаршидир.

Цезония (*ўша оҳангда*). Йўқ, улар сени ўлдиролмайдилар. Ёки самодан қанақадир чақмоқ чақнайди-да, сенга тегмасларидан олдин уларни қулга айлантиради.

Калигула. Самодан! Ҳеч қанақа само йўқ, бечорагина. (*Ўтиради*.) Лекин нима учун туйқус бунчалар муҳаббатли бўлиб қолдинг? Бу бизнинг шартимизга кирмаганди-ку.

Цезония (*у туради ва юришга тушади*). Демак, сен қандай қилиб бошқаларни ўлдираётганингни кўрмоқликнинг ўзи менга кам, бунинг устига яна мен сенинг ўзингни ҳам ўлдиришлари мумкинлигини билмоғим шартми? Менинг олдимга шафқатсиз ва ғажиб ташлангандай бир қиёфада киришинг ёнимда ётганинга сендан қотилликнинг ҳиди келиши камлик қиларканда? Мен сенинг вужудингдаги борки инсонийлик аста-секин ўлиб бораётганини ҳар куни кузатаман. (*Унга ўгирилади*.) Мен қариман ва ҳадемай ярамас бир қиёфага келишимни биламан. Аммо қалбимда сенинг ҳақингдаги фикру ўйдан ўзга ҳеч нарса қолмади ва энди мени севасанми ёки йўқми, аҳамиятсиз. Мен фақат биргина нарсани истайман, у ҳам бўлса, сенинг соғайганингни кўриш. Ахир сен ҳали боласан-ку. Сенинг борки ҳаётинг ҳали олдинда! Сен бутун бир ҳаётдан ортиқ яна нимани ҳам тилашинг мумкин?

Калигула (*туради ва унга тикилади*). Сен анчадан бери шу ердасан.

Цезония. Ҳа, бироқ мени ҳайдамайсан, тўғрими?

Калигула. Билмадим. Фақат нима учун бу ердалигингни биламан. Чунки менга ҳузур бахш этган бу кечаларнинг барчаси кучли ва қувончсиз кечдилар, чунки сен мен ҳақимда шунча нарсани биласан. (*Уни қучоқлайди ва унинг бошини оз-моз орқага қайиради*.) Мен йигирма тўққиз ёшдаман. Кўп эмас. Бироқ кечмишнинг шунчалар оғир асоратларини ортқилаб, шунчалар чўққисига етган менинг ҳаётим ўзимга шунчалар узоқ туюлган бу онларда сен сўнгги гувоҳ бўлиб қолмоқдасан. Ва мен ҳадемай сенга айланадиган ҳов ўша қари аёлнинг шармандали назокатига

қаршилиқ кўрсата олмайман.

Цезония. Сени ҳайдамайман, деб айтгин!

Калигула. Билмадим. Мен фақат, бу шармандали назокат ҳаёт менга ато этган, энг даҳшатлиси ҳам мана шундаки, бирдан-бир тоза туйғу эканини тушунаман.

Цезония унинг қучоғидан халос бўлади. Калигула унинг ортидан юради. Аёл орқаси билан унга ёпишади ва у қўллари билан унга (Цезонияга) чирмашади.

Калигула. Сўнгги гувоҳнинг ғойиб бўлгани яхши эмасми?

Цезония. Менга барибир. Мен сен айтган гапдан бахтиёрман. Бироқ нима учун энди мен бу бахтни сен билан баҳам кўролмайман?

Калигула. Мени бахтли эмас деб сенга ким айтди?

Цезония. Бахт мурувватлидир. У ўзининг яшамоғи учун ўзгаларни маҳв этмайди.

Калигула. Демак, бахтнинг икки тури бор. Мен ажалбардорини танладим. Ва мен бахтиёрман. Қачонлардир қайғу-аламнинг охири нуқтасига етдим, деб ўйлаган пайтларим ҳам бўлган. Лекин йўқ, давом эттириш мумкин экан. Умидсизлик мамлакатининг сарҳадлари ортида самарасиз ва улуғвор бахт ётибди. Менга қара. (*Цезония унга ўгирилади.*) Бутун Рим бир неча йиллаб Друзилланинг исмини айтмоқдан бўйин товлагани эслаганимда, мен куламан, Цезония. Рим бир неча йиллаб адашди. Севги менга камлик қилади, мен буни ўшандаёқ тушунганман. Бугун сенга боқарканман, яна худди аввалгидай ўйламоқдаман. Кимнидир севиш, демакки, бирга қаришга кўнмоқликдир. Мен бунақа севгига қодир эмасман. Кекса Друзилла — бу ўлган Друзилладан кўра анча баттарроқдир. Инсон севган мавжудот кутилмаганда ўлгани учун қайғурадигандек туюлади сенга. Йўқ, бу сафсата, чинакам қайғу эмас. У аламнинг ҳам охири борлигини сезган пайтингда келади. Ҳатто дарднинг ўзи ҳам мазмунини йўқотади.

Мана кўрдингми, мен ўзимни ҳеч нарса билан — на муҳаббат паноҳида, на ҳасрат доғида оқлай олмайман. Менинг далилим йўқ. Бироқ мен бугун ўтган барча йилларда бўлганидан кўра янада эркинроқман. Мен хотиралар ва хомхаёллардан халос бўлдим. *(Ғазаб билан кулади.)* Ҳамма нарса тугашга маҳкум, мен биламан! Қандайин кашфиёт! Уни амалда синаб кўрган, бу телбавор бахтиёрликни ўз бошидан кечира олган бизлар бутун тарих мобайнида икки-уч киши эдик. Цезония, ажабтовур бир фожеани то сўнгги ечимигача томоша қила олдинг. Энди парда туширишнинг фурсати етди.

У яна Цезониянинг ортига туради ва қўли билан унинг бўйнини чангаллайди.

Цезония *(даҳшатда)*. Нақадар даҳшатли эрк — шуми ўша бахт?

Калигула *(унинг томоғини тобора қаттиқроқ сиқиб)*. Шу ўшадир, Цезония. Усиз мен рози ва тўқ бўлган бўлардим. Унинг шарофати билан мен танҳоларнинг худомонанд башоратчилигига эга бўлдим. *(У Цезонияни аста-секин бўғаркан, тобора жазавага тушади. У олишмоққа уринмайди, фақат итоатгўйлик билан қўлларини олдинга чўзади. У унинг қулоғига энгашиб гапирди.)* Мен яшаяпман, мен ўлдирияпман, мен Яратганнинг қудрати, мен унинг олдида арзимас тақлиддек туюлгувчи бузғунчининг фавқулудда бир қудратига эгаман. Мана шу бахтиёрлик дегани. Тоқат қилиб бўлмас соқитлик, оламдаги борки нарсага нафрат, атрофда қон ҳам, ғазаб ҳам нигоҳи билан ўзининг бутун ҳаётини ортига ота олгувчи инсоннинг мислсиз ёлғизлиги, жазога тортилмаган қотилнинг чексиз қувончи, инсон умрини мажақлаб ташлагувчи *(кулади)*, сеникини ҳам, ўзгармас мантиқ — мана шунинг ўзи бахт, Цезония, токи менга энди ваниҳоят доҳиёна танҳолик они келсин.

Цезония *(ожизона қаршилиқ қиларкан)*. Гай!

Калигула *(ўзини унутиб)*. Ҳеч қаедай кўнгилчанликка ўрин

йўқ. Уни тугатиш керак, фурсат кутиб турмайди, азизам Цезония!

Цезония хириллайди. Калигула уни судрайди ва ложага ташлайди.

Калигула *(унга тикилади унинг қиёфаси девонавор, овози эзгин).* Сен, сен ҳам айбдор эдинг. Аммо ўлдириш билан ҳеч нарсани ҳал этиш мумкин эмас.

ЎН ТўРТИНЧИ КўРИНИШ

Калигула *(ортига ўгирилади ва кўзгу томон юради, худди алаҳсираётгандай).* Калигула! Сен ҳам, сен ҳам айбдорсан. Нима қипти, озгина кам, қанақа фарқи бор! На қозилар, на айбсизлар бўлмаган бу дунёга менга ҳукм чиқармоққа кимнинг ҳадди сиғади! *(Кўзгуга қадалиб, чуқур тушқунлик билан.)* Мана кўрдингми, Геликон келмади. Мен ойга эга бўлолмайман. Шахсий ҳаққоният ва охиригача бориш бурчи — бу нақадар оғир. Мен интиҳодан кўрқаман. Қиличлар жаранглаяпти! Бу айбсизлик ўз тантанасини ҳозирламоқда. Нега энди мен нариги томонда эмасман. Мени даҳшат босяпти. Аввалига бошқаларни ёмон кўрмоқ, кейин эса ўз қалбингда шундайин кўрқоқликни ҳис этмоқ — нақадар қабоҳат. Бироқ бу муҳим эмас. Кўрқувнинг ҳам интиҳоси бор. Ўшанда атрофимда яна юрагимни ҳаловатга солгувчи буюк бўшлиқ бўлади. *(Орқага бир қадам ташлайди, кўзгуга қайтади. У зўё оз-моз тинчлангандай. Яна гапира бошлаганида овози секин ва босиқ эшитилади.)* Ҳамма нарса шунақа мураккаб туюлади. Аслида эса ҳаммаси оддий. Агар мен ойга эга бўлганимда эди, агар севгига қонганимда эди, ҳаммаси ўзгача бўларди. Лекин ташналигимни не билан қондирмоқ мумкин? Қандайин юрак, худди кўл янглиғ тубсиз қандайин маъбуда лозим мени қондирмоқ учун? *(Тиз чўқади ва йиғлайди.)* Бу дунёда ҳам, бошқасида ҳам менга тўғри келгувчи ҳеч нарса йўқ. Менга фақат биргина нарса — имконсиз нарса кераклигини

ахир мен ҳам биламан ва сен ҳам биласан (*йиғларкан, қўлини кўзгуга чўзади*). Имконсиз нарса! Мен уни дунё чегараларидан, ўз қалбимнинг четларидан изладим. Мен қўл чўзардим. (*Қичқиради.*) Қўл чўзаман ва сенга дуч келаман, рўпарамда ҳамиша фақат сен, мен эса сенга бўлган нафрат билан тўлиб-тошаман. Мен бошқа йўлга юрдим, у ҳеч қаерга олиб бормаиди. Менинг хурлигим — ёлғон. Геликон! Геликон! Бу ерда ҳам ҳеч нарса йўқ. О, нақадар оғир бу тун! Геликон келмайди: биз асрлар оша айбдор бўлиб қоламиз. Бу тун худди инсоният қайғулари каби оғир.

Саҳна ортидан шивир-шивир ва қуролларинг шақир-шуқури эшитилади.

Геликон (*саҳна қаърида қўққисдан пайдо бўлади*). Эҳтиёт бўл, Гай! Эҳтиёт бўл!

Кўринмас қўл Геликонга ханжар санчади.

Калигула туради, қўлига курсича(табуретка)ни тутиб, оғир нафас оларкан, кўзгунинг ёнига боради. Ўзига тикилади, олдинга сакрагандай маънони тасвирлайди ва кўзгудаги ўз аксининг худди шундай ҳаракатига жавобан унга туфлайди ҳамда курсича билан уради.

Калигула. Тарих сари, Калигула, тарих сари.

Кўзгу синади ва шу дақиқада барча эшиклардан қуролланган фитначилар югуриб киришади. Калигула телбавор бир қаҳқаҳа билан уларга пешвоз чиқади. Қари зодагон унинг ортидан зарб уради, Херея эса юзига, Калигуланинг кулгиси ўлимолди ҳиқичоғига айланади. Унга ҳар томондан зарблар ёғилади.

Калигула (*кулиб ва хириллаб, сўнги ҳиқиллаши билан қичқиради*). Мен ҳали тирикман!

ПАРДА